
borec

NOVEMBER 1980

11

BOREC, YU ISSN 0006-7725

BOREC 11/1980 ★ XXXII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajateljica: založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: uredništvo revije Borec, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: 320-477

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

Gradivo in spomini

- 577 Viktor Stopar: Še o veliki italijanski ofenzivi

Ob devetindvajsetem novembru

- 582 Miha Klinar: V zametih

- 583 Jure Kaštelan: Pesmi o moji zemlji

Spominsko pričevanje

- 587 Milenko Strašek: Prekop
(ilustracije: Čita Potokar)

- 606 Miha Klinar: S priprtimi očmi

Odmevi

- 607 Bogdan Nerat: O bitki nad Davovcem

- 608 Fani Okič: Nem pogovor

Pesništvo med NOB

- 609 Marija Stanonik: Poetika svobode

Politični razgledi

- 631 Florijan Laimiš: Dimenzije poljskega poletja

- 636 Miha Klinar: Zima

Književnost — ocene

- 637 Slavko Rupel: Monografija Ivana Jana o Kokrškem odredu

- 639 Milan Vogel: Janez Čuček: Sramota umira počasi

Bibliografija

- 640 V oceno smo prejeli

Slika na naslovni strani: Partizani v zasedi

Revija Borec je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita ob petindvajsetletnici izhajanja odlikovana z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Viktor Stopar

Še o veliki italijanski ofenzivi

V reviji *Borec* je tovariš France Perovšek napisal sestavek *Spomini na veliko italijansko ofenzivo v Sloveniji*. V nadaljevanju, objavljenem v 2. številki, februarja 1980, zelo plastično prikazuje dogodke med ofenzivo v Kočevskem Rogu. Ker sem bil tik pred in med ofenzivo zunaj Kočevskega Roga, me je navedeni sestavek vzpodbudil, da opišem svoje spomine na takratne dogodke. V tistem času sem bil član centralnega komiteja KPS in sekretar SKOJ za Slovenijo, partijski politični delavec v vojski in na terenu.

Konec junija ali v začetku julija 1942. leta so me poslali na Notranjsko, da obiščem enote in politična vodstva vse tja do Barja. Ozemlje od Kolpe pa do bližine Ljubljane je bilo osvobojeno, zato pri potovanju ni bilo posebnih težav. Seveda je bila proga Kočevje—Ljubljana močno zastražena, povsod ob njej so bili bunkerji in na progi močne patrulje, ki so jo nadzorovale. Po progi je vozil oklopni vlak in Italijani so bili, če bi naše enote delale kakršnekoli akcije ob in na njej, stalno pripravljeni na spopad. Pri prehodu čez progo in seveda tudi takrat, kadar smo bili v bližini naselij ob njej, smo morali biti zelo previdni.

Ko sem prišel na Mokrc, je bil tam štab 3. grupe odredov z nekaterimi enotami. Komisar 3. grupe odredov Ante Novak mi je povedal, da je prišlo iz Ljubljane in okolice v zadnjem času k njim precej novincev. Tu sem srečal Vlada Kozaka, verjetno je moral iz Ljubljane, pa je po zvezi prišel k najbližjim partizanom. Štab je organiziral svoje enote, jih vojaško in politično usposabljal ter pripravljaval za nadaljnji boj. Takrat še nihče ni vedel, kaj pripravljajo Italijani. Po četah smo imeli partijske in skojevske sestanke s člani in politične ure za vse partizane.

Mislim, da so že drugi ali tretji dan mojega prihoda na Mokrc, nad Krimom in Mokrcem krožila italijanska letala in kmalu za njimi se je začelo topovsko obstreljevanje. Ali so Italijani vedeli, kje se nahajamo? Je bilo to naključno? Grnate so padale zelo blizu našega taborišča. V izvidnico so odšle patrulje, ki so se hitro vrnile z obvestilom, da so ceste polne kamionov in da so med njimi tudi tanki. Štab je ukazal strogo pripravljenost.

Že popoldne smo iz okoliških vasi opazili dim ter Italijane, ki so požigali domačije. Štab 3. grupe odredov je takoj napravil operativni načrt za akcije in

premik partizanskih enot, jaz pa sem z Janezom Stanovnikom in Vladom Krivicem odšel z Mokreca čez Bloško planoto proti Travnji gori nad Sodražico.

Vso noč smo pešali, se ogibali naseljenih krajev in povečali budnost, saj nismo vedeli, kje so Italijani. Toda, ni jih bilo čutiti. Ne spominjam se, katera enota je bila na Travnji gori, spominjam pa se, da sta bila tam Jaka Avšič in Aleš Bebler. Po dopoldanskem počitku smo okrog poldneva skupaj odšli proti Kočevskemu Rogu. Sedaj nas je bilo že šest, ker sta imela Avšič in Bebler kurirja iz glavnega štaba. Še danes se spominjam, da smo do našega cilja hodili šestindvajset ur.

Ker Italijani še niso prodirali iz Ribnice in Kočevja, smo se gibali podnevi, da bi do noči prišli čim bliže k progi. Z nočjo smo jo prekoračili nekje pod Ribnico. Ob progi smo opazili manjše ognje — verjetno so se ob njih gredli Italijani, preden so odšli v bunkerje, saj jih ob prehodu nismo niti slišali. Ko smo bili od proge že precej oddaljeni, smo sklenili, da se odpočijemo in nadaljujemo pot zarana zjutraj. Bili smo zelo utrujeni, saj smo hodili že več kot dvanajst ur.

Še preden se je začelo daniti, smo zaslišali ropotanje avtomobilov. Nismo pa vedeli, če so avtomobili blizu nas, cesta je bila namreč vijugasta, in če Italijani pripravljajo ofenzivo na Malo goro, kjer smo se nahajali, ali je to priprava za ofenzivo na Notranjsko. Nismo dosti premišljevali, pohiteli smo naprej proti Rogu. Ko smo šli prek Male gore, smo po glasu motorjev ugotovili, da gredo Italijani v smeri Sodražice. Verjetno so s te strani hoteli skleniti obroč okrog notranjskih, krimskih in mokrških partizanov.

Popoldne smo prišli na Rog, kjer je bil centralni komite KPS in IOOF ter glavno poveljstvo NOV in POS. Oddali smo poročilo, v katerem smo navedli, kje vse smo zaznali Italijane, kako je z enotami, ki smo jih obiskali, kakšno je stanje nasploh na terenu in podobno. Vodstvo NOV in POS se je pripravljalo na ofenzivo. Meni takrat ni bilo znano, kakšen obseg bo ofenziva zavzela; verjetno to ni bilo jasno nikomur, saj so bili, razen Notranjske, drugi kraji mirni.

Po nekajdnevnem bivanju na Rogu sem odšel v novomeško okrožje. Tu ni bilo ofenzive, mnogo težav pa nam je delal »štajerski bataljon«, prva belogardistična vojaška formacija. Dneve in dneve smo ga zasledovali, da bi z njim obračunali, toda vedno se nam je izmuznil. Ko smo bili že tik na tem, da ga dobimo, se je umaknil pod italijansko zaščito v Št. Jošt pri Novem mestu.

Italijani so se, ko so prečesali Notranjsko, obrnili proti Kočevskemu Rogu, na katerem je ostalo naše vodstvo.

Ker je bila v bližini Šmarjeških Toplic 5. grupa odredov, katere komandant je bil Marjan Dermastja-Urban, politkomisar pa Tone Nose-Špan, smo se s štabom dogovorili za partizanske akcije. Po temeljitim analiziranjem situacije smo se odločili, da bodo majhne partizanske enote (pet do deset borcev) na gverilski način »vzнемirjale« okupatorja v zaledju, da bi s tem omilile pritisk ofenzive na Rog. Te formacije naj ne bi sprejemale pozicijskih bojev, temveč bi se po vsakem napadu takoj umaknile. Sklicali smo člane partije, skojevce, komandni in politični kader ter borce, in jim predložili načrt štaba. Nihče ni oporekal. Skupin nismo oblikovali mi, temveč borci sami, ki so tudi izbrali komandirja. Oblikovali so se tako, da so bili čim bolj gibljivi, da so imeli v skupini borca, ki je poznal teren, in da so se nasploh med seboj dobro poznali ter bili enakovredno oboroženi.

V vasi Šmarjeta smo sklicali množični sestanek, na katerem smo vaščanom obrazložili situacijo. Nismo skrivali, da bo ofenziva tudi njih prizadela. Pozvali smo za boj sposobne vaščane, naj stopijo v vrste narodnoosvobodilne vojske. Kmete smo prosili za kruh, s katerim bi oskrbeli borce vsaj za nekaj dni. Res so ga spekli, kar za tri lojtrske vozove ga je bilo, in zjutraj, ko so bojne enote odhajale, smo

Partizanska patrulja ob pohodu na Štajersko kmalu po veliki italijanski ofenzivi; Viktor Stopar-Silvo Moščan drugi z desne

ga razdelili. Ob odhodu smo borcev povedali za kraj, kamor naj se javijo po opravljeni nalogi. Predvidevali smo, da bo ofenziva na Rog trajala precej časa, pa bo verjetno na sektorju Žužemberk—Stična, tja do nove nemško-italijanske meje, še nekaj časa mirno.

Vse naloge smo opravili skupaj z novomeškim okrožnim vodstvom, ki je imel takrat svoj center v bližini Šmarjete; ne spominjam se, če je bil takrat, v tistem času, tam prisotem tudi sekretar okrožnega komiteja KPS Viktor Avbelj.

Po opravljeni nalogi sem odpotoval iz Šmarjete prek Suhe krajine v okolico Žužemberka. Upal sem, da bom tam našel Kajtimirov bataljon. Na poti sem opazil, da je prebivalstvo zelo vznemirjeno in prestrašeno. Nekaj aktivistov je sicer hodilo po suhokrajinskih vaseh in naseljih, a niso bili kos sovražni propagandi, ki je bila v tistem času zelo intenzivna, partizanov pa tam skoraj ni bilo.

V Zaliscu blizu Žužemberka sem našel Kajtimirov bataljon, pomočnika komandanta NOV in POS Aleša Beblerja in Jožeta Mazovca, načelnika VOS pri glavnem štabu. Po analizi situacije smo se skupaj premaknili na Frato. Od tam je bil mnogo boljši manevrski prostor za bataljon in predvidevali smo, da bodo na ta teren prišli mnogi raztepeni borci, saj smo ta kraj predvideli tudi za zbiranje borcev 5. grupe odredov. Na Frati smo se zadržali dalj časa. Kot smo predvidevali, so se na Frato in v okolico zatekle manjše enote in posamezniki.

Čez nekaj dni se je med nami pojavil Jože Brilej-Bolko. Prinesel je prvo vest o dogajanjih na Rogu. Novice so bile žalostne, posebno še, ko nam je pripovedoval, kaj se je zgodilo pri Faberjevem križu (France Perovšek v 2. številki revije Borec, na 17. strani opisuje to zelo izčrpno). Najbolj žalostno je bilo to, da ni vedel povedati, kaj vse se je zgodilo? Povedal je, da je videl, kako je Edo Kardelj padel prek skale in da je verjetno padlo mnogo borcev iz kolone, ki se je nepričakovano znašla

v zasedi. Sam se je s še enim partizanom izgubil in ko je po dolgem tavanju prišel do sv. Petra nad Krko, je imel samo še eno željo: priti prek Krke. (Po vojni leta 1946 sem bil s skupino tovarišev pri Farberjevem križu in ugotovili smo, da so imeli Italijani tam zaklonišče in da so v glavnem vsi streljali prek kolone, saj so se sledovi strelcev videli na drevju v višini nad dva metra.)

Nenehno smo pošiljali patrulje do Krke, da bi ugotovile, kje so Italijani in da bi poizvedele, če se je še kdo prebil z Roga. Ena od patrulj je prinesla vest, da so domačini videli partizana, ki je podnevi prebredel Krko. Po opisu smo bili prepričani, da je bil to Ivan Maček-Matija. Pošiljali smo patrulje, da bi ga našli, vendar je bil ves trud zaman.

Na Frati se je število partizanov večalo vsako uro. Ker z Roga ni bilo več nikogar in ker nam situacija ni bila jasna, podatki, ki jih je prinesel Bolko, pa niso bili preverjeni, smo se odločili za naslednje: oblikovali smo štab NOV in POS. Tako borcev ne bi vznemirjali z nepreverjenimi vestmi. Prikrivanje je bilo toliko lažje, ker do ofenzive velika večina borcev ni vedela, kdo vse od vodstva NOV je na Rogu. Štab smo sestavili po funkcijah, ki smo jih že imeli: Aleš Bebler-Primož, namestnik komandanta; Viktor Stopar-Silvo Moščan, namestnik politkomisarja; Jože Mazovec, vodja VOS glavnega štaba; Jože Brilej, predstavnik IOOF izvršnega odbora OF. Pozno jeseni leta 1942 sem v Dolomitih zvedel, da je bilo poleg vodstva na Rogu, nas na Frati in na Gorjancih, še vodstvo v Podlipoglavu, ki je dajalo navodila v imenu glavnega štaba, in v katerem sta bila Edo Kardelj in Franc Leskošek.

Po tem dogovoru smo se že proti koncu avgusta odločili za nadaljnje akcije. Takrat je prišel od nekod Tomšičev bataljon pod vodstvom Staneta Bizjaka, ki smo ga bili veseli, saj je z njihovim prihodom naša moč zelo narasla. Odločili smo se za premik. Na predlog poznavalcev terena in po naši oceni, kako se giblje ofenziva, smo se odločili za Trebelno nad Mokronogom.

Ko smo malo pred poldnem prišli že skoraj do vasi, se je Bebler odločil in dal nalog, da morajo borci s paradnim korakom mimo vasi, da bi manifestirali našo moč. Po mojem spominu nas je bilo vseh skupaj okrog tisoč, razpotegnjena vrsta pa je dajala videz mnogo večjega števila borcev. Ta manifestacija se nam je zdela potrebna, ker so prav v teh dneh Italijani metali iz letal letake z napisi, da je partizanska vojska uničena. Tudi med samo ofenzivo so »sejali« letake, v katerih so pozivali partizane, naj se javijo njihovim oblastem.

V gozdičku poleg Trebelnega smo 4. septembra leta 1942, še preden je bila končana ofenziva, oblikovali brigado, ki je dobila ime po Matiju Gubcu. O Gubčevi brigadi je bilo že veliko napisanega in tega ne bi ponavljal.

Tomšičev bataljon, ki ni bil sestavni del Gubčeve brigade, je opravil novo nalogo. S Stanetom Bizjakom sem se dogovoril, kako naj s svojim bataljonom pokaže Ljubljani, da partizani niso uničeni. Z bataljonom naj odide proti Ljubljani, se skuša prebiti na Golovec, odkoder naj z močnim ognjem obstreljuje bunkerje ob žici okupirane Ljubljane, in — naj se ne spušča v boj, temveč se po opravljeni nalogi takoj vrne na Gorjance. Smatral sem, da je potrebno z akcijo odgovoriti na pisanje v klerikalnem listu Slovenski dom, ki smo ga dobili v roke in v katerem so se na široko razpisali, da smo partizani uničeni. Bataljon je napravil več. Prebil se je do samega letališča Moste-Polje, uničil tri letala, poškodoval papirnico v Vevčah ter se potem vrnil, kot mu je bilo naročeno. Italijani so mu hoteli zapreti pot, a jim ni uspelo. V tej akciji bataljon ni imel niti ene žrtve.

Novo ustanovljena brigada je šla svojo pot, mi aktivisti pa smo, da ne bi ovirali njene gibčnosti, odšli na Gorjance in se tam naselili v Smoletovem gradu — Klevežu. Z nami je bil tudi novomeški okrožni komite KPS s sekretarjem Viktorjem

Avbljem. Od tu smo, še vedno v negotovosti, kaj se je zgodilo na Rogu, dajali navodila za politične akcije. V glavni štab Hrvaške sem poslal kurirja s pismom, v katerem sem obrazložil, v kakšni situaciji smo in jih prosil za pomoč. Še danes ne vem, zakaj so odpravili kurirja nazaj brez vsakega odgovora. Kurir je kmalu za tem tragično končal, z njegovo smrtjo smo zgubili stik s Hrvaško.

Sredi septembra smo le dočakali pismo, v katerem nam je Boris Kidrič opisal situacijo na Rogu. Kaj je konkretno pisal, se ne spominjam — saj se ne da popisati veselje, ki nas je zajelo. Veselje je skalilo dejstvo, da so na koncu pisma, kjer so se podpisali člani našega vodstva, manjkali podpisi Edvarda Kardelja, Franca Leskoška in Jožeta Rusa. Zaradi podatkov, ki smo jih dobili od Bolke, da so videli, kako je padel tovariš Kardelj, smo bili prepričani, da je padel pod italijanskimi strelji, prav tako pa smo bili o tem prepričani glede Leskoška in Rusa; Kidrič nam v pismu namreč ni omenil, zakaj ni vseh podpisov. Spraševali smo kurirje, če kaj vedo o izgubljenih tovariših. Po njihovem prepričanju sta šla Kardelj in Leskošek takoj po ofenzivi proti Ljubljani, Rusa pa takrat ni bilo na Rogu, zato pisma ni mogel podpisati. Upali in želeli smo, da je to res.

V pismu je Kidrič pozval Beblerja, Avblja in mene, da se s patroljo, ki je prinesla pismo, odpravimo na Rog. Izbrali smo nekaj borcev, naložili tudi hrane in krenili v smeri Kočevske. Gibali smo se neverjetno pogumno in hitro. Celo prek proge smo šli podnevi. Ker smo premalo pazili, smo na drugi strani proge zašli v vinograd, ki je bil viden iz bunkerja ob železnici. To smo opazili šele, ko je padel strel in mi je krogla zažvižgala mimo ušes. Za tem strelom se je vsul ogenj iz vsega orožja, kar so ga imeli v bunkerju, po progi pa je pripeljal še oklepni vlak, poln sovražnikov. Imeli smo srečo, le eden od spremljevalcev je bil ranjen v roko nad dlanjo. Ob tem napadu smo se razbili v dve skupini. Skupaj sva ostala z delom skupine Viktor Avbelj in jaz, Bebler z delom skupine pa se je izgubil. Ko smo prišli na vrh Rigla, smo videli, da tam, kjer so nas okupatorjevi vojaki opazili, gorijo zidanice. Italijani so prišli do zidanic, jih zažgali, vendar dalje za nami niso šli. Proti večeru smo prišli med naše na Rog in kmalu za nami tudi izgubljena skupina z Beblerjem.

Tukaj smo zvedeli za vse podrobnosti, ki jih ne bom ponavljal, ker jih France Perovšek podrobno opisuje.

Rad pa bi napisal nekaj, česar še danes povsem ne razumem. Po pripovedovanju Franceta Perovška so na Rogu pozitivno ocenjevali naše akcije, o katerih sem pisal, ko sva z Urbanom in Španom v zaledju organizirala gverilski način »vznemirjanje«¹ okupatorja. Boris Kidrič pa me je na Rogu naslednji dan po prihodu kritiziral, češ da sem verjetno padel pod vpliv nekaterih »paničarjev«² ter organiziral male skupine za »vznemirjanje«³ sovražnika, namesto da bi organiziral močno enoto, in dodal, da je zvedel, da smo dali nalog, naj se partizani umaknejo na Hrvaško. V tem smislu je potekal pogovor; v glavnem je govoril on, več kot eno uro. Nisem mogel razumeti te kritike, posebno še, ker direktive za pohod na Hrvaško nismo dali, pa tudi brigado nismo hoteli obremenjevati z našo prisotnostjo, saj večina aktivistov ni imela orožja ter bi samo ovirala njene naloge, gibčnost in organiziranost gibanja. Zato smo tudi odšli na Gorjance. Za bojne skupine, ki naj bi »vznemirjale«⁴ Italijane, pa sem smatral, da so mnogo bolj operative, saj je šlo za boj s skoraj stokrat močnejšim sovražnikom, da ne govorimo o naši in njihovi oborožitvi. Še bolj nerazumljivo mi je bilo, ko me je naslednji dan zopet poiskal Boris Kidrič, se najprej pozanimal, če sem že spočit, nato pa se je z menoj dolgo pogovarjal o prihodnjih nalogah. Na koncu pogovora mi je naročil: »Takoј greš z Beblerjem na pot. Morata se prebiti na Notranjsko, na Mokrc in na Krim. Bajе

tam ni več partizanov? To vest nam je posredoval Bebler. Če Bebler zaradi invalidnosti ne bo zmogel take poti, potem nadaljuj sam in glej, da prineseš resnične in dobre vesti!» Včeraj kritika, danes pa tako zaupna naloga? Še sedaj si ne vem odgovora.

— Na dolgi in naporni poti, spremljan z jesenskim dežjem, sem okrog Kočevja, po Notranjski, Mokrcu in Krimu, ugotavljal dejansko stanje. Ko sem se vračal, bilo je konec septembra 1942, sem še na Notranjskem srečal politkomisarja glavnega štaba Ivana Mačka-Matijo, ki me je vzel s seboj v Dolomite, kamor se je preselil glavni štab po izpraznitvi Roga. Tu sem posredoval ugotovitev, da so na Krimu, Mokrcu in na Notranjskem še partizani!

Jure Kaštelan

Pesmi o moji zemlji

1

*Lepa je ta zemlja. Meni najljubša. Nikjer toliko alg
kot v zalivu mojega otroštva. Livade in konji osedlani.
Koliko rek in slapov. Pridi, prijatelj!
Mi smo na Balkanu. V Jugoslaviji.*

*Podelili bomo radost in kruh in bol, če si žalosten.
Vemó kako peče rana in kako boli nož.
Tu so jablane do neba in sonca za vse slikarje
in kopalce v bistrih brzicah vodá. Videl boš sam.*

*Videl boš zemljo kot na dlani. Takšno, kot jè.
In kje so bila pogorišča. Vse ti bomo povedali.
Tam pri novogradnji: kjer so bila včeraj še vešala,
ko smo se s Titom postavili v bran.*

*Veš, kje je Balkan, Jugoslavija na Balkanu.
Zemlja socializma. Lahko prideš po vodi ali zraku.
Pridi in vidi! Naša resnica je zapisana s krvjó.
Oglej in premeri, vse, kar ti ugaja!*

*Lepa je moja zemlja. Meni najdražja. V njej smo,
daljni prijatelj, tudi zate umirali.
Lepa je ta zemlja. Socializem na Balkanu.
V njej smo, prijatelj, sanje in kri tudi zate prelivali.*

*Zarij devet vzdolž tvojih devetih vodá,
po vodi plavajo same krvnine.
Koliko sužnjev, splavov in vozačev
v mrkem mraku črne carjevine.*

*Zarij devet vzdolž tvojih devetih gorá,
v ognju gorijo ti mesta in vasi,
glava na kopju, trupla na kolu,
nad truplom pa mesec razpolovljen brli.*

*Devet in še devet, nič koliko nožev,
koliko lakote, davka po glavi.
O kolikokrat, zemlja, si pogledala
smrti v obraz, z licem od meča preklanim!*

*Devet in še devet, nič koliko rek krvavečih,
povsod samo kriki, stok in vešala.
Od bóli še jutranja zora
nad tvojo je krsto mračna postala.*

*Zarij devet vzdolž tvojih devetih vodá,
ob devetih goráh devetera planina,
deseta pa, radost razkriljena
kakor pomlad, moja domovina.*

3

*Lepa si, moja zemlja, in prijazna kot vodnarka
z vrčem na glavi.
Bele črede in ladje na obzorju
in brenčanje čebel in olje oljčnih nasadov.
Rad imam tvoje pesmi, svetle in otožne,
v katerih me je zibala mati,
tvojo svetlobo — to pomlad, ki je morala priti,
poletje, tvoje in naše,
s traktorjem prek njiv.
Lepa si, moja zemlja, kot svoboda, kot oči
tvojih junakov, ki še po smrti nas gledajo.
Koliko mrtvih pod roso tvojih trav!
In ko jih češe veter — prepevajo,
in v grlu tvojih rek — prepevajo,
in v tvoji pesmi — prepevajo,
in v tvojem uporu —*

*se upirajo,
in v tvojem življenju —
živijo,
in v tvoji resnici —
so oni resnica!
Rad te imam, ker si otrla solze revščini
in svojo lepoto podarila človeku.
Odrpala si šole in parke s plavim in sinjim cvetjem
in počitniške domove. Zdaj rušiš mejnike in rože zalivaš
na oknih, iz katerih srepela je beda.
In ko se kadijo dimniki tvojih tovarn —
branijo tvojo resnico.*

*In ko se rudarji spuščajo v drobovje zemlje —
branijo tvojo resnico.
In ko stroji tiskajo Manifest in Oktobrsko —
branijo tvojo resnico.
In ko zrem te prihodnjo —
pojem tvojo resnico.
Opevam tebe, še bolj pa silo, ki te je rodila.*

4

*Bilà si v okovih —
kdo ti verige je snel?*

*Kdo te v mraku
je popeljal na pot?
Kdo ti vrnil je vid
in neuničljivi nasmeh?*

*Bilà si na vešalih —
kdo ti stal je ob strani?*

*Zvesti v smrti in v gladu,
zvesti v jami in pred zidom,
zvesti v besedah in pri delu,
zvesti pred puško, zvesti v življenju!*

*Kdo tebi okriljeni —
dal je moč?*

*Kdo te z zmago —
je obsijal?*

*Kdo ime ti na vekov je veke
in za narode vse s svetlobo obdal?*

*Bodi srečna pod soncem, rasti
 v otroških jaslih!
 Rasti in cvêti, zemlja delovnih ljudi!
 In naj mir
 vlada nad tvojimi polji,
 mir tvojim ladjam na morju
 in tvojemu dnevu, ki se veselo prebuja.
 Rasti srečna, da vidijo vsi narodi,
 z vseh strani severa in juga,
 kako se poraja in kako se ljubi,
 kako se brani zemlja proletarcev!*

*In mir naj
 vlada nad tvojimi ljudmi,
 mir tvojemu rudarju in tvojemu oraču,
 mir graditelju in tvojemu čuvarju,*

*mir tvoji sreči v vodi in v zraku,
 v pesmi strojev
 in v sijaju žita.
 Rasti in se razcvetaj pod zvezdo svobode,
 pod roko partije
 in pod srcem Tita!*

*Prevedel Slavko Kumer
 (1980)*

Milenko Strašek

Prekop

Mencal sem z nogami, v travi pred hišo, in se trl od dolgočasje in zatohlosti, ki se je valila semkaj od Bohorja, ko sta prišla med prve trške hiše. Že kar od začetka pogreznjena v valovanje. Obsojena na osamelost.

Prvega ni bilo težko spoznati. Vsa dolina, raztrgano gričevje naokoli, so ga poznali. Za rahlo špranjo priprta usta, mogočna, nekoliko nagnjena postava, naga-jiv, otroško naiven nasmeh... čudna, a privlačna mešanica. Goliat. Ložni Jaka. Ojoj, ušel si z Bohorja, z Bohorja, iz... Ložni!

Ložni je znal in je moral biti vse, komaj je vojna minila in so jo stari partizani potegnili iz doline, kebrčki pa so se tolkli za zasluge. Dolina mu je brezmejno zaupala. Kar je bilo potrebno, mu je brala z obraza, vedeževalsko sramotno si ga je prilaščala, gubo za gubo, prekupčevala z njim, goljufala, kako goljufala. Za hrbtom, med posmehi, krohoti neugnanih zatelebanih žrebcev mimohodcev.

Ložni je predsedoval borcem. Ložni je bil mrliški oglednik. Župan. Nekaj ma-lega je vedel od vsakem. Dovolj, da ga je spremljala senca zamerljive vročičnosti, zaudarjajoče po majhnih plotovih. Zakaj v njegovih možganih je vihralo tudi tisto nespodobno, skrito, kar je dolina pestovala s hinavsko sluzavostjo.

Da ga ni naredila vojna, bi se ga odrekli, prekleli bi ga in brcnili. Pozabili bi nanj. Skoraj so pozabili in nikomur ni bilo kaj prida hudo zato.

Pred vojno je bil izgubljeni sin. Potikal se je kdovekod, zalezal se je menda v premogove špranje Evrope, žrl prah in pekel štruce, sklepal kupčije na sejmi, bučno in okorno udarjal v šapaste dlani in se naposled naučil še brati in pisati.

Dolina za nepomembneže ni skrbela in tako ni jasno, kje je bil, ko je počilo prvič, vendarle so ga iskre le prinesle. Ob prihodu nemške vojske, ko ga je povsem nepomemben soldat iz zadnje vrste natančno poravnane bratovščine, kar tako, brez razloga, krepko tresnil za uho, je prisluhnil in zbiral vtise. Obotavljivo. Misli so si počasi krčile pot. Potem je izginil. Naravnost v bohorske hoste.

Štiri leta je Ložni prekladal svoje mogočno telo, ki ga je zvižal in pleteničil revmatizem, dediščina evropske tlake, po le njemu in njegovim znanih poteh. Dolina je ostrmela, izbuljila oči, zahlastala za zrakom in bi se skoraj skrila v svojo posvečeno osamelost vzvišenega samoljubja: ko je minila vojna, se je iz narodne bube razvila vsestransko obetavna, koristna žuželka. Dregali so ga pod

rebra. Besede so frfotale. Brez izjeme so jih oblačili v slovesnost. Previdnost je le previdnost.

Ložni je udarce sprejemal, vračal jih ni. Širok nasmeh mu je plesal po oglatem licu. Oglat nasmeh.

Čestokrat ga tudi po več dni ni bilo v bohorski brlog. Oglati mladiči so čivkali samorastno, prodajali gobe in borovnice in iz šole grede otipavali sosedove goliče.

Ložni je sedel na sejah, se blago prerekal, pisal prošnje, pobiral vse mogoče članarine in še mu ni prišlo na misel, da bi koga poslal k hudiču, da bi sfrlel prek Javornika k božji materi.

Na potovanjih so ga napajali in se veselili, ko je pomolil vse štiri od sebe, toda branil se ni. Z vso utrujenostjo, ki se mu je navesila na noge, vajene domala nevidnih gozdnih korenin in njivskih razgonov, se je vrgel v najbližji senik, v sneg, listje sredi gozda, blato jesenske mrtvičnosti in zaspal. Zgoraj, v Bohorju, ga niso čakali. Niti Neža niti goliči.

Počasi, kot hinavski pes, je prišla za njim bolezen. Goliat je besnel, trgal raz se dobrohotno naloženo delo, včasih mu je divje zatrzalo levo oko. Lahko si videl bliske bohorskih host pod trepalnicami hrusteža. V dolino je le redko pritacal.

Tistikrat je dolina prišla k sebi. Začela je moliti pokoro. Samozadostnost je zbledela, napuh, perjasto navlečen iz pergamentov davnih kronik, se je začel plaziti proti Bohorju. Eden za drugim, za spoznanje uklonjeno čelo, sršeče oči, tipajoča previdnost, so prihajali. Z lepimi besedami, ki so jih zmetali med potjo v sladkobo, ponesrečeno tvarino. S steklenicami. Z zavojčki cigaret. Da gre v dolini na bolje, vedno na bolje. Ložni si je gladil plešo, pogledoval jezave majhneže, sto kozličev se je nabralo v njegovem očesu, trzajoči gmoti.

Res je bilo le, da jim je na nek način manjkal.

Ko se je neko noč vračal skozi bohorske hoste domov, je padla nanj gorjača in ga podrla na tla. Vohljali so, tipali, trdo zagrabili, zdaj tega zdaj onega, zlo pa se je krohotalo, nakopičeno v slovesni preobleki rožnovenskih izmikavcev.

Ložni se ni vdal. Kljub vsemu je moral priznati, da so ga zlomili, počasi, vztrajno... zlezla sta vase, on in bajta, in ko se je poslovil, je dolina že cvetela. Šolski otroci so zapeli pesmico Gozdič je že zelen, travnik je razcveten, nabralo se je majhnežev na zevnatem pokopališču kot zlepa ne in školjke so se vneto odpirale, preteča vednost se je poslovila.

Ta trenutek, v tejle zatohlosti, zmesi dolgočasje in utrujajočega minevanja, kako me boli križ, je stokala zgrbljena starka na njivi s korenjem, ko je Ložni koračil, zaprt vase, ves sršeč, ob nedeljsko oblečenem neznancu. Nenavadna je bila prikazen zaradi svoje popolne navadnosti: odkar so Trg osiromašili za pošto, trgovino in matični urad, za sejme in podobno kramo, ki spada k veličastju občinskega središča, je bil prihod neznanca nekaj vznemirljivega, na spremembe pa ljudje zgoraj niso bili navajeni.

Iz spotegnjenih lukenj med bajtami so se prikazale skuštrane glave trških mulcev.

Redke zavese so se zamajale.

Onadva sta šla kar naprej, zavila okoli ogla zadnje bajte in krenila naravnost proti pokopališču.

Pomolili smo glave izza ogla, od koder se je lepo videlo po dolini, torej tudi na pokopališče. Pleščeva glava se je pomikala med križi, poslednjo vojsko v neredu, tujec ji je neizprosno sledil, zdaj klecnil, se spet zravnal. Naposled sta se ustavila ob jami, iz katere so frčale grude.

Iz zemljine notranjosti se je slišal nekoliko preglasen, zamolkel, z ilovico obarvan grobarjev bas, vmes je mehko govoril tujec, slišalo se je do prvih bajt.

Na robu jame se je prikazala grobarjeva glava.

Stekli smo navzdol in se ustavili šele ob živi meji, tik ob pokopališču.

»Je občina rekla tako, Franček, občina, borci pravzaprav,« je za spoznanje zvišal glas Ložni.

»Je, praviš? Povej rajši, kdo bo meni pomagal izkopati jamo? Občina, a?«

»Poslušajte, grobar, ne cinkajte. Najprej izkopljite jamo, glejte, dokončavate že. Pošteno bomo plačali. Ko boste naredili svoje, odidete po krste. Saj ni kaj čakati.«

Neznanec je utihnil, znova zbiral besede, grobar je čakal, veter pa se je znova zagnal v topole, onemoglo škripajoče v soparici.

Ložni ni zinil nobene. Čehljaj se je po pleši, krehal, brcal z nogo grudice...

Grobar je zlezal iz jame in preudarno zavil skozi odprta pokopališka vrata, pol pritajen nasmeh nas je ošinil.

Vse se je naenkrat postavilo na svoje mesto. Prekopavali bodo. Fanta torej, ki sta padla v jeseni štiriinštiridesetega, ob napadu na sosednji trg. V skupno grobnico jih bodo dali, pod novi spomenik, ki je vsiljivo štrlel na koncu močvirnate doline in se že sedaj prerekal s potokom in gmajno.

Sinoči so podrli starega. Tam je bilo tudi ime mojega očeta. Videl sem nove plošče, vse se je treslo v meni, hlastno sem preletel črke, natanko sem vedel, kje moram iskati, imena, ki sem ga iskal, pa vendarle ni bilo. Nekaj tesnega me je zgrabilo, sililo me je k joku, slina se mi je zapela ob nekaj v grlu. Zakaj vraga to počenja, je zamrmral nekdo tik ob meji in sto kilometrov vstran? Potem sem videl, da pokam s prsti, da si jih lomim, in s pogledom sem zdrsel po najbližjem človeku. Stali smo tam v nekakšnem nemiru, kleli smo spremembe, skušali urediti spomine, pobotati gmajno in potok.

To je bilo dan prej. Dan prej smo torej sloneli nad novozgrajeno grobnico in buljili v zlovesčo temo. Šest jih bo položenih v kamnito odprtje, je zapiskal nekdo z naravnost srhljivim glasom, od bifeja sem je bilo slišati nekakšno zmedeno cendranje.

Dan prej, že dva dni sem živel v tesnobi, sem se spomnil na otvoritev starega spomenika padlim. Sploh se je vse skupaj krotovičilo tako, kot da je že vse življenje en sam dan prej.

Drenjali smo se ob cesti, mati me je držala za roko, hotelo me je raznesti, cukal sem se za ušesa, stiskal sem potno roko, tega nikakor ne moreš pozabiti. Zastave so prav imenitno plapolale in povzročale hrup, zakaj tako, pravzaprav niti nisem razumel. Niti nisem vedel, čemu tolčejo po bobnih in pihajo v svetleče trobente in zakaj je tisto ob cesti pokrito z zastavo. Nihče mi ni podrobneje povedal, zakaj sem tu. V množici je bilo malo takšnih drobnih, preplašenih fantičev. Jaz sem menda moral biti tam.

Napeto sem pričakoval, kaj se bo zgodilo in se vedno bolj potil. Mama je stala zelo mirno. Čakal sem, če se bo sploh kaj premaknila, če bo pogledala navzdol, kaj rekla, me morda pobožala. Mislil sem, da bi bilo to v tistem trenutku več kot potrebno. Obrvi je imela čudno stisnjene, skoraj dotikale so se, spodnjo ustnico je grizla z zobmi, blesteče belimi zobmi. Bila je zelo lepa.

Ljudje so se drenjali z nageljčki na zakmašnih oblačilih.

Na oder je prišel Ložni. Na vse pretege je iskal po žepih, s pleše mu je lilo, ljudje so se nekoliko smejali. Nekdo bi mi moral povedati, kaj je tako smešnega. Ložni je končno našel listič, prebiral je nekaj, česar nisem razumel, potem je

godba hrupno razbičala dolino, otroci so zapeli; pesmice, ki smo se jih učili v šoli, so polzele po grobih smrekovih deskah prek vročih glav in zagomazele prav mravljiničasto vame, da sem v mislih ponavljal tisto, kar sem že znal.

S kamna je padla zastava, množica se je začela nanaglomati premikati. Pojdi, sem slišal nekje od zgoraj! Potegnili me je v neznano smer, in ko sva bila z mamama, sva se znašla pred spomenikom, roka je poromala blizu rdečih črk. Tukaj je tvoj očka, je rekla. In začutil sem, da se drobi njen glas, nekako mokast, sipek je postajal, za nama pa množica, hrupno, valeče se kamenje.

Marsikaj je humelo v meni pa mi niso pustili pripeljati do konca. Mama je bila tiha, na moja vprašanja je odgovarjala bolj redko. Utihi sem še jaz.

Na rajanje, ki sem ga slišal z višav našega Trga, nisem smel, s skale nad hišo pa se je vse dobro videlo in slišalo. Bili so pijani, še topli so se, majali se po gmajni, poležavali ob potoku, drli in razbijali klopi in na hitro zbite mize. Med prsti so mi tekale solze, mislil sem na tiste črke, rdeče črke, tukaj je tvoj očka, potne roke, osamelost, vznemirjenost, resne pa smejoče obraze...

Ko se je zvečer mama vrnila, ni bila prav posebno dobre volje. Vse so pokvarili, je vrgla proti stari materi, prav treba ti je bilo iti, je užaljeno cmizdrila stara, nikamor ne smem, se je branila mama. In tako so se stavki motali kot na pol zaklani telički po mračni kuhinji, obokani ječi. Na mizi je ležal pozabljen velik list papirja, ki ga je mama prinesla s slavlja, iskat sva ga šla skupaj na oder, vsi so naju gledali, zelo pomembnega sem se počutil in tudi ušesa sem pustil čisto pri miru. Da je to spomenica, so rekli. Takšne liste je takrat dobilo še veliko ljudi. Pozneje sem jo ničkolikokrat premetaval po rokah, in ko sem že znal brati, sem se jo naučil na pamet. S tujimi imeni vred in vsem tistim, kar je pisalo pod pečatom pa zgoraj in spodaj.

Zvečer je spomenica neobgljeno ležala na mizi, nihče se ni zmenil zanjo, mene pa je bilo strah, da bi jo vzel k sebi.

Nekaj tistega spomina se je zdaj vrnilo. Potne roke in drugo. Vrvičenje pod lasmi. Sklenje v očeh, stiskanje obrvi.

Ime mojega očeta so prezrli. Ne bo ga. Niso ga vklesali. Zakaj ga niso? Nekje vendarle mora biti. Mar to pomeni, da bo po toliko letih po vojni moj oče nekakšen brezdomec, samo zato, ker ni bil doma iz teh krajev, ker ni umrl prav tukaj? Midva z mamama živiva tukaj, ni to dovolj. Tudi onadva, ki ju bodo prekopali, nista bila domačina pa bodo črke vendarle spominjale nanju. Bleščeče, rdeče črke.

Nekaj ne more biti v redu, se je zakreslepičilo v meni. Od mrtvašnice se je pritihovala zelena trohnoba, rezka vlažnost krst, duh prastarih vencev in skrivnostnih obdukcijskih samomorilcev.

S Trga se je vrnil grobar. Pod vsako roko krsta, tako majhna, da bi šel vanjo dojenček, človeka je kar zamajalo, hudo vzvalovilo, slabost se je dvignila. Možakar je ježno gledal izpod čela, kjer so se košatili prepoteni, a vendarle čvrsto skodrani lasje. Kaj je to treba, smo ujeli spodaj pri grobu, pokojne je treba pustiti pri miru, drugič si lahko koga drugega dobijo za tepca? Brskal sem za Amerikanci pod cipreso. Dovolj je bilo, je mlel, pri mrtvašnici ga je zgrabila zelena trohnoba in je grdo zaklel.

Neznanec je molčal. Ložni je prižigal cigareto za cigareto. Mi vrteli buče kot obsedeni.

»Dajte jih semkaj, grobar,« je zahteval krste neznanec in jeznorito mahal z desnoro roko.

Ni še veliko izkopal, grobar, precej dela je še ostalo. Slabost se je prav nesrečno plazila po grlu, v nosu sem občutil nekakšen pritisk, tu in tam me je po hrbtu mrzlo preletelo. Semkaj smo otroci leto za letom nosili svečke, krasili grobova.

Nekoč sem izrezljal živo rdeči zvezdi zanju. Že res, da ju je uničil prvi dež in da sta s snegom odpadli in obležali čisto zgrbljeni. Vsako leto sem prinesel semkaj dve svečki; eno zanju, mi je potiskala vosek v roke mati, eno za očka, in tako sem imel vedno občutek, da stojim pred očkovim grobom. Takrat še nismo vedeli, kje je pokopan, le slutili smo.

Rad sem prihajal semkaj.

Je že tako najbolj prav, sem mislil. Saj so tiste amerikske padalce spodaj pri cipresi tudi izkopal in odpeljali. V lepih, zlato se svetlečih vrečah, s črnimi avtomobili, kjer so se gnetli nekakšni čudni ljudje z nerazumljivo govorico. Najbrž povsod tako delajo. Najbrž morajo.

Grobar je zasadil lopato z vso ihto. Grude so začele frčati na vse strani. Ložnemu se je razvezal jezik. Gledali smo preko žive meje.

»Tisto v sosednjem trgu štirinštiridesetega leta, tovariš Oprešnik, ne res, je bilo od gada. Zvečer, bilo je okoli desete ure, je zagrmelo, možnarji, kaj bi, možnarji, ne eden, sto, tako je pokalo. Ja, cela brigada, ne res, to je nekaj. Sila!«

»Bil sem v drugem bataljonu,« ni bil pripravljen govoriti Oprešnik.

»Jaz sem bil za zvezo z odredom, ne res!«

Oni se je togotno potegnil vase.

Mene je vleklo navzven. S pritiskom v nosu in drevenelostjo v nogah.

Navadili so me sestavljati mozaik; nekaj časa so me spustili čisto blizu, kaj kmalu pa so mi kamenčke začeli puliti iz rok. Šli smo se nekakšno igro: biti ponosen, ne biti ponosen na očeta, odkriti karte, zakriti karte, slaviti, ne slaviti...

Jaz sem bil v tem igračkanju nekakšna obrobna postavica. Stisnili so me v povezanost le zato, ker sem bil s sorodnostnimi vezmi priklenjen, vse ostalo je bilo zanikanje. Hinavska brezobličnost se je kosala s poveličevanjem.

Je še kje kakšen delček na poti k resnici? Nihče se ni potrudil, da bi mi razodel resnico. Kakšno resnico? Nezakonski otrok pogumnega partizanskega komandanta. Tole je menda treba skrivati. Kombinacije. Te uspevajo. Na drobljanca nihče ne gleda, drobljanec pa ima na široko odprta ušesa.

In vse, kar je bilo izrečeno, napisano v časopisih in nametano v razburkanih nočeh, je vdiral vame in mi pomagalo. Vse v meni se je napelo kot muževna vrba, prepolna soka, ki sili na dan.

Onadva s skupimi stavki nista povedala nič novega. Nič, kar ne bi vedel že sam. Tisočkrat slišal. Postavil na ustrezno mesto. Moral sem. Mama ni hotela. Razen v slabih trenutkih. Priučen privid greha so hudi okovi.

Včasih smo sedeli v kuhinji, pravi ledenici. Človek mora splesneti, je govorila stara mati. Gostje so bili glasni, kozarci so romali, žarnica pod stropom ni bila nikoli kaj prida svetla. Navdušenje je rastlo, bojni zanos se je plazil pod oboke, vino je porušilo nekatere zapreke, prijazno vino, in smo postali kar prijazno družinica, brez predsodkov, vsaj za takrat, gnetli smo se od dobrote in razumevanja.

Hlastno so potegnili filmski trak nazaj, kričali eden čez drugega, me pošiljali po vino... vse bi naredil, da bi to trajalo večno.

Slike, glasovi.

Prvi mrak, Trg poln borcev, pričakovanje, nabito s slastjo maščevanja in strahu pred neznanim, pred večnim ali dokončnim, kdo bi vedel. Ljudje pojejo, nad tihimi

glasovi se dvigne čudovit tenor, tja med kostanje, še naprej med gozdove, otožna melodija, z njo prerekanje, uģibanje, besede o navadnih stvareh.

Tisti fant je čez nekaj ur padel. Tisti s tenorjem. Potegnilo mu je lase z glave. Pripeljali so ga, mrtvega, na senenem vozu. Pozneje so jih pripeljali še več.

Krčeviteža, ki mu je odtrgalo roko in nogo, in je vendarle še prepeval. S tresočim glasom, kakršnega ima zvon, ki so ga razbili. Pozneje, v svobodi, so ga srečali. Nasmejanega, zdravega, nekakšno srečno kobilico, ki skače kljub temu, da so ji fantalini odtrgali nožico.

— Otroci, je medlo utripajoče rojeval besede v tisti noči, ne mislite, da mi je hudo. Je pač za vas. Potem bo drugače. Brigada tolče. Tolče jih, hudiče! —

Za živo mejo so se tako kradle besede in se dopolnjevale, da bi bil dan skladnejši in resnica nekoliko preprostejša, doumljivejša, da bi vse skupaj, kar so počeli, dobilo smisel in potreben red.

V ta red je spadal tudi komandant Goran, moj oče, živahna veseljaška postava na konju in misli iz prijaznih noči so se še kar naprej drenjale v prav tako prijaznem nemiru.

— Pazi, pravi mama, da te ne zadene ... —

— Mene nemška puška ne zadene. Takšna krogla še ni bila ulita. Brez skrbi, le mirno. —

Zdi se, da neugnan nasmeħ prepriča. Nobenega rokovanja. Konj nemirno prestopa pred hišo. Toplo mrzlo obliva ljudi.

Komandant Goran plane na konja, brigada čaka. Nekaj stavkov vrže med ljudi, med vrste. Nič o hudem, o smrti. Besede lezejo ljudem pod kožo, nemir se poslavja. Pač za toliko, kolikor je nujno potrebno. Da je premagan strah, strta stiska.

Bataljoni so se skotalili v dolino, pesem je izhlapela v Bohor.

Ob enajstih ponoči je zahrumelo, zatulilo, rakete so razparale nebo, Goran in njegovi so trgali postojanko v sosednjem trgu.

Fanta, ki ju je, plast za plastjo, odkrival iz tečne, zoprne sluzaste ilovice godrnjavi grobar, sta padla v tistem peklu. V tem, kar se je spočenjalo spodaj pod živo mejo, je bilo nekaj mojega, Ložni, grobar, Oprešnik, ti so bili tujci, vrinjenci, prividi, ki so nasilno razblinili moj svet.

— Nesi svečo partizanoma. Kot da bi jo nesel očetu. —

— Natrgaj rož in oplevi grobova. Nekdo to mora narediti. Kdo ve, če tvoj oče ne počiva sredi travnika, na njivi, v gozdu ...?

Kosti, ki jih vlačijo na dan, sta bila soborca mojega očeta. Njegov glas sta slišala. Videla nasmeħ. Morda so celo govorili. Vseeno kaj. Najbrž se ni dolgo pogovarjal. Za hipec pač, potem je, trzajoče žrebe, vrgel košate lase nazaj, na tilnik, proč s čela, in odvihral naprej.

Tukajle so se vražje trudili, da bi razbili moj s trdom ustvarjeni red.

Naj pogledajo, do krste da je prišel, je zinil v tistem trenutku grobar. Mene pa je prijelo, da bi ga pregriznil na pol, zadavil, treščil ob sluzasto mrtvašnico, steptal v zemljo, naredil karkoli. Čemu jih, za boga, vlačijo na svetlo (slika grobarja ob prekopu amerıkanskih padalcev, polne roke zelenkastih lističev, uslužen obraz, pošvedrani čevlji, kocinaste prsi, zemlja za nohti), zakaj jih ne pustijo v tej zemlji, tukaj. Nihče več ne prekliče bližine človeka.

Oprešnik se je sklonil nad jamo. Ložni za njim. Lopata je drsala po strohnelih deskah, grobarjev pot je curljal nanje. Stopili smo bliže.

Da naj koplje naprej, je zahteval Oprešnik.

Les je kmalu popustil. Spodaj ni bilo nič, le prekleto trda ilovača, v katero si je tik pri glavi utiral pot droban studenček. Tod je zelo močvirnato in ilovača dobro drži vodo. Strmeli smo v jamo, prikovani na sleherno grudico.

Na lopati se je zasvetilo. Steklo. Steklenička, v njej papir. Oprešnik jo je odprl z nožem, grobar se ni kaj dosti zmenil za njegovo opravilo.

Kosti so frčale okoli jame in Ložni je imel kar dosti dela, da jih je zbiral okoli grobov. Bil je natančen. Zlagal jih je, eno za drugo, v krsto, nekaj milimetrov prostora je pušчал vmes, s treščico odstranjeval ilovico in se nenadoma zazdel sam sebi strašno pomemben. Le redkokdaj se zgodi v dolini kaj vznemirljivega.

Lobanja se je zakotalila Ložnemu naravnost pod noge. Strmel je kot pribit, oslepljen od sonca in preplašen od brezskrbnega vetriča. Mahedravost se mu je zalezla v ude. Kaj vem, nekakšna togost. Trudno počasi se je sklonil in s paličko jel vrtati očesne dupline. Debele solze zemlje so skupaj z njegovimi padale na tla, dokler čudno opravilo ni bilo končano, dokler se pogleda nista ujela: praznina in mokrotna slepečnost.

Divjale so mu mišice, po čelu so se sprehajali čudni krči, valovanja se križala, kotički ust migetali kot lučke v vsesvetni noči.

Ložni je pozabil na ljudi, toda ko se je spravil k sebi, je skoraj padel v jamo, Oprešnik pa je, bolj sam sebi kot drugim, rekel:

— Jankecov Gašper, mitraljezec v brigadi ... —

Jankecov Gašper, je zazvenelo, povsem hladno, utrgana struna nad preperelim lokom. Ime ni pomenilo kaj dosti. Pač neki Jankecov Gašper. Preostalo, vendar veliko več, je tičalo v človeku, ki je doslej ležal v zemlji, ki so si ga drznili izkopati, ga vznemiriti med temi črvi, mravljami, sluzasto mrtvašnico, nedoživetimi spomini. Kako preprosto: razbili so moja pota, moje sanje, vdrli vanje brez vprašanja, tako rekoč, okradli so me. Tako zelo okradli, da je vse trepetalo v meni.

Oni, Oprešnik, je še kar mlel.

— Jankecov Gašper, — je še enkrat zinil, bogve zakaj se spušča v to ponavljajne. Ložni je nežno polagal lobanjo v krsto, jo naravnaval, da je stala natanko tam, kjer pač mora biti glava in kot to zahteva neusmiljeni, čvrsto zakoreninjeni red, postave, ki jih ne manjka. Prek Bohorja je zapihalo.

— Jankecov Gašper je bil prijeten fant, le včasih je nekaj šinilo vanj, zakopal se je vase; človek je imel občutek, da je v življenju obsedel na pol poti. —

Oprešnik je vrtel stekleničko med prsti, se jo naposled naveličal in v velikem loku vrgel čez živo mejo, jaz pa sem slutil, da bo pravkar začeto popotovanje prijetnejše od prejšnjega. Od Jankeca do očeta, kako daleč še ...?

Pripravljen je bil nadaljevati igro, sipati drobir v veliko vrečo resnice, zato mi je nenadoma postal prijatelj. Kaj zato, če tega ni vedel, niti slutil. Prijatelj se mi prisvajal sam. Drugače ni bilo mogoče, preveč so mi metali polena pod noge, saj veste, drugačnost je pač boleča, kar se Janezek nauči, to Janezek zna. Manjvrednost po kapljicah stopa v ljudi in po kapljicah se ceni življenje.

Da si le bolje, pozorneje, pogledal v oči temu Oprešniku, temu tujcu, si videl v njih nekaj zastrtega. Spomini, tako sem menil, so kamenje. Več jih je, več je kamenja. Breme. Dokler se gora ne zvrne nate. In te polomi, če te že kar ne pokoplje. Lahko se tudi rešiš, posledice pa le ostanejo. In tista zastrtost v očeh tudi. Meglena zavesa, ki je ne moreš odstraniti. Veš, da drugi vidijo še slabše kot ti. Da tavajo kot slepci.

Takšen slepec Oprešnik gotovo ni bil. Koprena pa je le pokrivala njegove oči. Nekaj je je bilo tudi na očeh Ložnega.

Da se ga spomni, tega Jankecovega Gašperja, je uslužno, pa vendarle previdno tipajoče zavrtal v tišino Ložni. Terenec ste bili, bežite no, kako se ga boste neki spomnili, ves čas je bil v brigadi, dajte no, ga je nekam grobo zavrnil Oprešnik. Ložni se je umaknil, Oprešnik je govoril naprej, sam sebi, kot da pretaka spomine iz ene čaše v drugo. Iz svojih čaš.

— Ustavili smo se v neki vasi. Z Gašperjem sva sedela pod kozolcem, v roki je vrtel krepelce in pretegoval noge. Vedel sem, je nenadoma izbruhnil nekam preveč na glas, da ti bom enkrat mogel povedati te reči. Saj veš, kako je: hodimo in hodimo, pestujemo orožje, se tolčemo in grizemo, za kaj drugega pa nimamo časa. Le jaz venomer premišljujem in se grenim.

Gašper je butnil, kar streslo me je.

Moja mati se je sredi tistih prekletih strmin zapletla z nekom iz sosednje fare, izcimilo se je naposled tako, da sem potem prišel na svet. Mati je vztrajala, da mi mora biti ime Gašper. Ne vem, če je onemu bilo tudi tako ime in najbrž ne bom nikoli zvedel. Tako je pač spleteno. Zvito kot žlajdra.

Če se temu lahko reče sreča, potem je mati imela srečo: poročila se je. Na svet sta prišla še Mihol in Boltežar, grunt pa je šel k vragu.

Nobenemu med nami ni šlo ne vem kako dobro, mene pa je še posebej premetavalo. Pretepali so me sosedovi, roko name je položil fajmošter, gnali so me kot vola po poslih, trjančili z mano, kot da sem zadnji zvon v zvoniku. Jankec, moj očim, je bil dobričina. Zanj smo bili vsi trije enaki. Dal mi je ime, drugega mi ni mogel. Pečat je ostal.

Mihola so dali učiti. Bil je vihrav, nabrit in veseljaški. Ob počitnicah, ko je s svojo vihravostjo napolnil hišo, je s seboj prinesel tudi nekakšne prevratniške ideje, prijetne za uho, na glas pa o tem nismo govorili. Ko je prišla vojna, je izginil. Prava ponikalnica v naši ilovači, ki bi jo še vrag težko obračal.

Boltežar je pomagal z mano vred na kmetiji. Me branil, če so me fantini zmerjali, s težko roko mi je dvigoval samozavest.

Kadar sem bil v dolini sam, od vsega tega ni ostalo nič. Počutil sem se odveč, nihče mi nikoli ni rekel hvala, pankrt pač. Nekoč so pretepli tudi Bolteta.

Z vojno se je prikazal Mihol. Vedro in nasmejano. Končno je prišel tudi tvoj čas, Gašper, je obetavno spregovoril.

Nisem ga razumel. Kako za hudiča pa ga naj bi, ko pa nikoli ni bil moj čas, še takrat ne, ko sem že najbolj mislil, da nekaj čvrsto držim v rokah, pa so mi iztrgali iz rok vse, na kar se je dalo oprijeti.

Z Miholom, ki je ostal doma, sva besedovala, bil je pameten fant in vse, kar je zinil, je imelo rep in glavo, ne kot oni v dolini. Povedal ti bom, ko bo čas, je dejal, in ne čudi se, ko bodo začeli prihajati.

In so začeli. Najprej za hišo, potem pa kar vanjo. Stari za čudo ni zinil nobene. Nikogar ni povabil zraven.

Ko smo poželi spodnjo njivo, je Mihol izginil, nihče več ni prihajal. Kakšna dva tedna pozneje se je znova vrnil, zmetal v nahrbtnik nekaj malega stvari in odšel tako, kot je prišel. Skrivnostno, hitro.

Zatišje ni dolgo trajalo. Prihajali so, po dva, trije, z Miholom ali brez njega. Kmalu pojdeš z mano, je obljuboval.

Poslej so hodili kar redno, dokler se ni zgodilo.

Med hruškami in pokvečenimi jablanami so se prikazali, zasopli, s srepimi pogledi, vedel sem, da je treba izginiti, poslušati Mihola. Niso me videli. To je bila priložnost, da posvarim očeta in mater, da pripravim Bolteta in da skozi zadnja vrata pobegnemo v gozd.

c/a
1987

Stara dva sta le poslušala, Boltežar se je premikal kot beteznik na klopi za pečjo. Pes se je začel dreti.

Mati, oče, Bolte, gremo, sem kriknil.

Nikamor ne gremo, Gašper, nikamor, tu smo na svojem, je odmahnil z roko Jankec, mati pa je gledala nekam v kot, kjer je viselo razpelo. Boltežar se je tresel, močni fant. Ostal bom z materjo in očetom, je zategnil.

Še sem jih prosil, z očmi in besedami. Okamneno so sedeli. Zbežal sem in bežal sem dolgo. Ko sem se ustavil, se je nad mano repenčil skovir. Luči ni bilo videti. Proti jutru smo se tam, kjer je od neznane roke odšel v smrt Martin, pri križu, srečali. Ostal sem z njimi.

Vse so odpeljali tisti večer. Sosedje, ki so gledali izza voglov, so pozneje povedali, da so Boltežarja morali trgati, ko je objemal hruško pred hišo. Novembra, drugo leto vojne, so ga ustrelili, nekaj za materjo in očetom. —

Kako zelo je brnelo mimo mojega desnega ušesa. Čakal sem, kdaj bo prišlo, kar sem slutil in kar bi po mojem moralo priti. Tale Gašper se je kot vodni tok, ne počasen, zajedel vame in se razlival s toploto, povsem drugačno od krvi ali sopare. S toploto, ki je tolkla kot krepelec. Zalezal sem se v tega Gašperja nekako vsiljivo, z odločnostjo taberharja, zakorakal sem po njegovi poti, nekam vstric sva mahedralla, kar sam sem razvijal zgodbo, tujčevo zgodbo. Mirni Gašper je bil dobra lučka brljivka, posrečen kažipot.

Prenašati revo na Gašperja, prevzemati njegovo na svoje rame? Ne, nikakor. Poti se, za vruga, izgublja v daljavi. Treba si jih je zapomniti, če jih že ne vidiš. Nekdo je obsojen na nenehno pomnjenje, drug prevzema kar tako.

Oprešnik je strmел v gozdove, v grob najbrž ni hotel. Ga je grabilo pri srcu. Ga je zvilo. Bi bilo bolje, če bi molčal. Tiho snoval spomine v sebi. Mogoče, ja, čisto mogoče je, hoče nekaj odvreči. Čelo mu je kar naprej lezlo nekam pod lase.

Ta nenehna, vrtajoča vprašanja so se mi nenadoma zazdela popolnoma odveč. Kriv je bil Oprešnikov obraz. Ničesar nisem mogel prebrati v njem, a ni slajšega kot brati obraze, jih razdeliti na takšne in drugačne, se jokati in smejati ob njih, skrivati željo, da bi tega ali onega udaril, ga razbil (kot pijanca, blebetavca, tečnobo, mračneža, gnjaveža...) in pripravil do tega, da bi končno le ne bil več tisto, kar je. Igralska norija sveta.

V zvoniku je zazvonilo mrliča, grobar je pohitel.

Oprešnik se je obrnil, najprej s pol telesa, nato še malo. Obrisal si je potno čelo in ga spustil nazaj. Kjer je že bilo.

Klenkanje, da bi se človek razjokal, je ponehavalo. Golobi so ga raznesli. Vrnili so se nazaj v zvonik.

Oprešnik se je zbral, vrnil se je skupaj z golobi.

— Gašper je kmalu napredoval, v partizanih sva ostala skupaj. Kmalu so naju ločili, toda tam, za kozolcem, je Gašper hotel povedati svoje do kraja. Čutil sem to.

Veš, Oprešnik, je vezal naprej, vse skupaj me je grizlo, v nečem sem se vendarle oddahnil. Zdaj, tukaj, nisem bil več zadnje kolo. Nekaj sem pomenil, slišiš. Iztrgal iz sebe vse, kar se je dalo. Zaradi očeta pa matere in Bolteta. Nihče ob meni me ni zmerjal; z nikomer, razen z Nemci, se mi ni bilo treba pretepati. Bili smo tovariši. Tisto grozeče, hromeče, se je počasi sesedalo vame. Tudi bes je odpadal od mene.

Tolkel sem se z nekakšno mirnostjo. Zoprno mi je bilo, ko so govorili, da sem hraber, da ne poznam strahu. Jaz sam sem najbolje vedel, kako in kaj je z mojim strahom.

Včasih se je še zgodilo, da so se mi prikazovali oče pa mati in Bolte. Kar tako se je utrnilo, sredi boja, na pohodu, v tesnih nočeh, ko so nas hajkali po hostah. Streslo me je, obstal sem, pogledal v nebo, okoli sebe, kamorkoli pač, saj nisem mogel obstati kar tako v svojem nemiru. Včasih, ko sem objemal orožje in začutil, da bi lahko preklal zemljo, so se mi prikazovali. Počasi, eden za drugim. S svojimi resnimi pogledi so vrtali vame, srepeli, molčali, mencali na mestu, roke so jim trudno visele ob telesu, veliko predolge, premlahave in zlasti Bolte je stal tam nekam betežen, sto let starejši od starega in prebičan z nekakšnimi globokimi, hudourniškiimi gubami. Zgodilo se je, da je orožje v mojih rokah naenkrat utihnilo ob njihovem mencanju in da je molčalo dlje kot bi smelo. Tudi, da bi bilo kmalu konec mojih sanj. Pritisnil sem in so izginili, Bolte, stari Jankec, mati...

Zadnje leto vojne sem izvedel, da je Mihol postal nekakšna visoka šarža, jaz pa sem bil še vedno to, kar sem pač bil. Poslej o Miholu nič več. Le kurirji so hodili mimo mene kot zmedeni žrebički, strašno se jim je mudilo. Nisem vpraševal. Če je Mihol padel, bodo povedali, sem mislil.

Našitkov na rokavih nisem imel, vsaj do tistega večera ne, ko se je zgodilo, neke blizu moje domače vasi. Dekle, bolničarka, mi jih je prišlo. Bleščeče, zlate, imenitne...

Pod večer me je streznilo. Nekdo me je s trdo roko zgrabil za rame, od zadaj. Krivčev Anzi. Dosti hudega mi je storil na gmajnah. Prekleti pankrt pa takò. Ušiva reva. Berač. Bajtar. Besede za dober dan, za dobro jutro, psovke za večer.

Vidiš, je grknil, pa naj še kdo reče, da ne more nič postati iz tebe; zlovoljno trjančenje nevoščljivosti je brizgalo iz njegovih ust. Vodene oči so merile, trgale moje našitke, vsak štor se enkrat naredi, se je vijugasto zakadilo ob meni.

Postalo me je strah. Za sto prekletih žrebcev, barab neumnih, preklastih hudičev. Za tisoč Anzijev, ki so me trpinčili, za okostenelo vas. Če bi me udaril, bi padel na tla in jokal. Ležal bi tudi, če bi stopil z nogo name. A se je kar režal. Strah me je bilo vodenosti. Udaril sem naposled. Težko udaril. Iz ust se mu je vllila kri, popravil si je lase, smeh je požrl. Gašper, včeraj je padel Mihol, je zdrznil, potegnil glavo med ramena in potepeno odšel.

Te besede, te tečne mravlje, ta hišica iz sanj, ruševine ob enem samem stavku, spoznanje, da boš zanje še kar naprej to, kar si bil, da revolucija silno počasi reže peruti... —

Oprešnika je malo zaneslo, zamajal se je, da ni našel nobene besede, ki bi jo ubogemu Gašperju položil v tisti večer, je dahnil. Ložni je še kar naprej brskal po zemlji in zbiral kosti in jih po navadi lepo zlagal v krsto, mene je bilo strah.

Oprešnik se je sklonil, z dolgim pogledom premeril vse, kar je bilo v krsti, narahlo pobožal s konicami prstov kosti in jih nahitro odtegnil, roka mu je obvisela ob telesu. Mračno je premeril vsakega posebej in se ustavil na Ložnem, ki je prebiral kosti kot fižol.

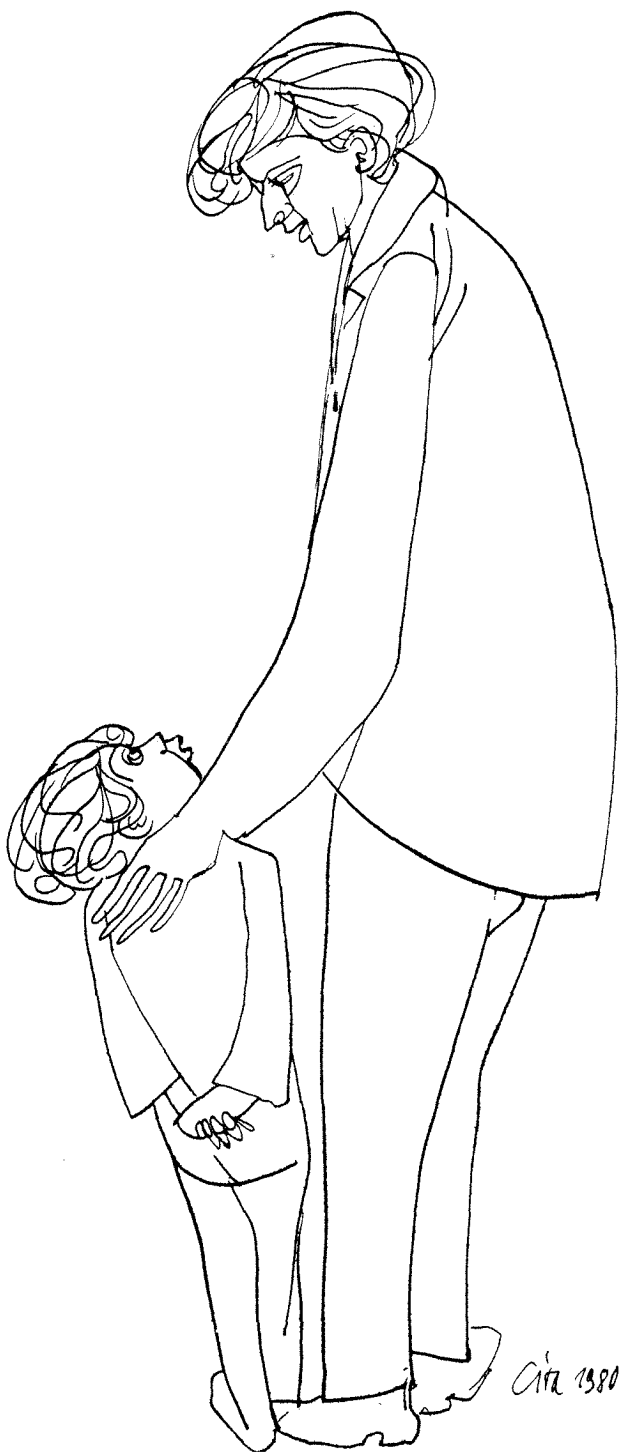
»Čujete, zabijte krsto in začnite z drugo.«

Gledal sem v Oprešnika, v tisti dve gubi pod brki, ki so se mogočno košatili pod orlovskim nosom, nasršeni, takšni, s kakršnimi plašijo drobcene goliče po naših vaseh. Zaživel sem ves v nekakšni pohlepni vednosti, sebični do kraja, neodpustljivi: mora govoriti o mojem očetu, jaz hočem vedeti vse, dan je takšen, da bi moral prinesiti resnico. Del resnice je dodal Gašper. Balada o majhnih ljudeh.

»Gašperja sem znova videl, ko smo napadali sosedni trg.«

Nenadoma me je kurir poklical v štab brigade.

— E, Oprešnik, zdravo, se je drl komandant Goran, južnjak, kapa mu je prešerno veslala na gostih laseh, sedi, bogami, pij, a onda da pričamo. Jel' so ljudi

dobro? In potem, slišiš, junačino, šta je sa Gašperom, povukao se u sebe, da ga Švaba ne izvuče in še to in ono, pa da so tudi njemu ustrelili, poklali, pobili brate, sestre, da ne joče in da bomo o tem premišljevali po vojni, časi so za boj in jutri bo svoboda. Še dan dva in svoboda. Gotovo. Naj poiščem Gašperja.

Goran se je sklonil nad karto, prijel kozarec, ga na dušek izpraznil, trznil z glavo kot konj ... v boj, bratje, jutri je še en dan.

Našel sem Gašperja, čudak je tale fant, je zafrfotalo za hrbtno človeka, mitraljezca, mračnjaka, zaprteža, senco nekdanjega Gašperja.

Z razširjenimi rokami, vesele Kristus vojne, naju je sprejel Goran. Da ni dovolj mitraljezov. Da je treba iztisniti iz sebe kri, biti najboljši, tolči, biti švabsko svojat, niti ene butice ni dovoljeno zgrešiti in to zmorejo najboljši, Gašperji in podobni. Brema boja prevzame Gašper in bombaši, jurišni bataljon. Goran in Gašper, bratovska ljubezen.

Goran je stopil k meni.

— Oprešnik, ljudi je treba razumeti. Nič božanja, nič usmiljenja. Vse to dobiš pri materi, druge ne išči. Ljudje naj vedo, da je življenje pasje, in da je prekleti osel tisti, ki misli, da čebele pikajo zato, ker nimajo početi kaj drugega. Brani se, grizi okoli sebe in — živel boš.

Odšli smo pred ljudi, ki so se medtem zbrali v Trgu.

Prav zares sem drhtel. Vročičnost. Včasih me je treslo od vročine pod odejo, kakšnih štirideset in več. Čakali smo na zdravnika. Bolezen je že od nekdaj imela mlade v meni. Fantaziral sem. Blodil po znanoneznanih pokrajinah, napolnjenih z jasnimi barvami, obrazi so me strašili, kričal sem in se vzpenjal v postelji. Novoletna obdarovanja. Devetindvajseti november. Hodili smo, tako kot so nas klicali, na oder. Partizanske sirote. Protekcija in užaljenost. Se je zgodilo, da so skoraj vsi dobili več. Kaj vem, v katerem kotu so to kuhali, v kakšnih kotlih. Za malega »poljugoviča« ni bilo milosti. Pa kolonije in takò, godlja. Vse se je zmešalo v tistih vročičnih dneh, štirideset, štirideset in pol, zdravnik iz sosednjega trga ...

»Goranove besede so zadevale v polno, potem je odkorakal, enakomerno je donel korak v škornjih ubitega nemškega oficirja, je potem znova gnetel Oprešnik, tu in tam je zaškripalo in vse se je dobro slišalo, takšna tišina je bila, potem pa so se zaslišali vriski in kape so letele v zrak, od nekod je kurir Goranu pripeljal iskrega vranca, oboževanega s srcem otroka. Zavihtel se je nanj, pozdravil in v neobzrzanem galopu zdrvel po strmini. Bil je jezdec, kakršnih je bilo malo. Odšli smo po bregu, v dolini se je brigada razcepila, lovke so začele tipati v nočni mir.«

Kako blizu in kako daleč od Gašperja? Takšna podoba očeta mi je bila všeč, gnetel sem jo na seniku, zabiti med dišečo tvarino, na pol strohnelimi deskami in zvezdami, za sončno pot daleč od posmeha. Črnogorec, črnih ... nuh ... uh. Sova nad skednjem.

Pod majico sem začutil utrip, slabost se je razblinila, v nosu me je spustilo, drevenelost v nogah je minila, zbal sem se, da utegne vse to videti tudi Oprešnik, nevede sem zlezel tik njega. Brnenje v glavi je čakalo nanj, dolgo me je gnjavil, puščal na plitvini misli, od pričakovanja me je že vse bolelo. Dobro je, da je odprl te predale preteklosti, da je raztresel to razkošje, med te koščice, ki so še vedno frčale po zraku, da jih je Ložni komaj sproti lovil. Spravljaj v drugo krsto.

Redko sem si lahko privoščil takšno izobilje. Ena beseda bi vse pokvarila. Vsaj zdaj še ne, vsaj zdaj.

»Potem je šlo vse zelo hitro. Gašper je ležal tik mogočne trške hiše, čvrsto stiskal mitraljez, Goran pa je besen tekal naokoli, brez kritja, vrag prekleti, tulil

povelja, preklinjal, do nemških bunkerjev pa nikakor nismo mogli, pošasti iz šibja in blata, ki jim tudi bombe niso prišle do živega. Goran je besnel. Zdrvel je kar prek ceste h Gašperju, krij me, mater jim švabsko, divjaka sta govorila, ne skrbi, Goran, ples bo kmalu končan, je odgovarjal Gašper.

Zrak so napolnile eksplozije, onemeli smo nad brezglavim početjem neustranjenega južnjaka Gorana, pričakujoč, da se bo zdaj zdaj zgrudil pod rafali.

Nič takšnega se ni zgodilo. Za hip sem pogledal na Gašperjevo stran. Drobnja senca smeha je počivala na ustnicah, trdno stisnjenih.

Ure so minevale in malo pred tem, ko so se pojavili tanki, je Gašper vstal, donkihotski mesečnik, se odpravil ob hišah, tipajoč po stenah, kakor da so mu izkapljale oči. Le enkrat samkrat, kakšen čudež, je počilo in Gašper je padel na tla. S senco nasmeha. Nobene krvi, nič agonije.

Goran je tresel njegovo glavo, mu stiskal roke, govoril, nesrečen pogled mu je blodil kdovekod, kdovekam, nobenega leska, ki smo ga bili navajeni, ni bilo v teh očeh, še gospodujoča črnina je izginila. Naslonil se je na žival, na vranca, ki je stal v bližini, kar naslonil se je.

Tanki so nas prisilili, da smo odšli, mrtve pa smo pokopali na treh okoliških pokopališčih. Šest. Gašperja...«

Oprešnik ni imel kaj več povedati. Igre je bilo konec, z njo privida.

Konec? Igre ni nikoli konec. Vse se spleta v nenehno nadaljevanje. Grobar je klel, Ložni se je oziral k Bohorju, sonce bi moralo zaiti, Oprešnik je pogledoval k trškim hišam, pripravljali so se, da končajo mučno opravilo.

Ni kazalo, da misli grobar sploh še migniti z lopato. Zalučal jo je na izkopano prst, se močno pretegnil, da so spet zadivjali konji v mišicah in se lahko znazibal.

»Denar, fantje!«

Je stegnil roko, okleščeno in robato, zvozlano od kopanja, zasrepele v Oprešnika, moleč mu prste pod nos.

»Po pošti, mož, po pošti,« se ni ljubilo pogovarjati onemu.

»Potrebujem ga!«

»Grobar, ne sitnarite!«

Ej, lokavost. V tistem trenutku lokave zvijačnosti se mi je zdel še kar prijeten. Saj ni treba odgovoriti zakaj. Ne bi vedel povedati. Tako se je utrnilo.

In smo odšli. Najprej Oprešnik. Spet se je pognil nazaj, v prejšnjo preobleko, pomrdal nekoliko, si pogladil lase in si nadel obraz za vsakdanjo rabo, za enoličnost, brkljarije, stranpote, nesmisle, dobro preračunane, da kaj hitro postanejo smiselni.

Za njim je stopil skozi vrata pokopališča na cesto Ložni s krstama pod rokama, sklonjen in zveržen, prevzet in pravičen.

In mi naposled. Mulci.

V mrtvašnici je votlo bobnelo: grobar je pospravljaval orodje.

Bili smo na cesti.

V zvoniku je začelo klenkati in kmalu se je oglasil še drug zvon. Zvonilo je mrliča.

Klenkanje, da bi se pretrgal na pol.

Nepomembno pozvanjanje.

Oprešnik in Ložni sta koračila brez besede, meter narazen in boljčala v tla. In obstala, ko je Ložni nekaj zašepetal.

Tudi mi smo obstali.

Oprešnik mi je pomigal s prstom. Da naj pridem bliže.

»Goranov sin si, pravijo. Goran ti je ime, kot očetu!«

Takole je nabijal po meni in potem je naredil pač tisto, kar se ob takšnih priložnostih vedno naredi, namreč, povedal je, čisto brezosebno, list papirja v pisalni stroj, in nikjer nikakršne pametne misli, moje sožalje človeku, ki ga nisj nikoli videl, za pokojnika pa le slišal, povedal je torej, da sem zelo podoben očetu, naslikan oče in takò, še sploh pri očeh, tam še posebej, pogladil me je po laseh (ti priden fantek ti, podoben, podoben, podoben, hoj, ohoj) in avdienta je bila končana.

Nočem biti Gašper, nočem biti Goran, še manj partizanska sirota, nekakšno trlé, ki se mu vsi približujejo z vsesplošno lastninsko pravico, boječ se, da jih boš ugriznil.

Zaleteli smo se v Trg kot sami hudiči.

Miha Klinar

S priprtimi očmi

*O, mučni stradež, srhki mraz v kosteh ...
Kaj nas izzivaš v naših sanjah, smrt?
Razpel je sneg čez gôre beli prt,
zamrl je na naših ustnah smeh.*

*Slo po življenju nosimo v očeh
in greje nas privid bodočih dni,
a vsepovsod se bela smrt reži,
srečujemo na naših jo poteh.*

*— Tovariš, na pomoč! ... In sneg pordi,
soborec zruši se na mrzla tla ...
Čez mrtve ustne blisne mu smehljaj.*

*Morda zato, ker rešen je vsegà ...
Ne! ... Ne! ... S priprtimi očmi
za hip uzrl je naš daljni maj.*

(Novembrska balada)

O bitki nad Davovcem

V 8—9. številki revije *Borec* sem prebral članek Franca Štefeta-Miška Tragični avgust 1942 pod Krvavcem in kot udeleženec pohoda II. grupe, bataljona (poznejši 2. bataljon Savinjskega odreda), ki ga je vodil Janko Sekirnik-Simon, lahko povem, da je opisan zelo stvarno in verodostojno.

Med drugim je avtor opisoval bitko nad Davovcem v ranih jutranjih urah 13. avgusta 1942, ko je kolona bataljona padla v zelo močno zasedo, ki so jo sestavljali raztrganci, kakor se je kasneje ugotovilo. Presenečenje je bilo popolno. Bil sem v sprednjem delu kolone, ki jo je vodil vodič Gropa. Ogenj iz nemškega orožja je bil silovit in tako gost, da se je čutilo valovanje zraka. Takoj smo popadali po tleh in iskali kritja na notranji strani poti, ki je vodila po čistini proti gozdu. Kljub temu smo imeli žrtve. Pred menoj je ležal negiben soborec, za menoj je bil drugi težko ranjen, sam pa sem bil omotičen od granate, ki se je razletela na nahrbtniku, v katerem sem nosil težko volneno vojaško odejo. Ta mi je rešila življenje. Laže sem bil ranjen tudi v levi kolk. Ko sem se zavedel, je pri meni že stal raztrganec z nemško čelado in brzostrelko in tako se je pričelo moje ujetništvo.

S kraja napada so ujete partizane odvedli k bližnji kmetiji, kjer so nas zbrali in pometali po gnojišču za hišo. Videl sem, da mojo usodo delijo še štirje soborci.

Kmalu zatem so nas za vratove in roke povezali z žico, nam natovorili nahrbtnike in orožje. Žalostna povorka je krenila najprej na orožniško postajo v Cerklje, nato pa so nas s kamionom, zvezane in pretepane, odpeljali pokazat generalu na Bled (hotel Toplice), in od tu v begunjske zapore.

S Štefanom Okrogličem so naju skupaj z drugimi ujetniki iz Begunj odpeljali v koncentracijsko taborišče Mauthausen-Gusen, kjer je Okroglič zaradi nemogočih življenjskih razmer, nečloveških odnosov in telesnih naporov kmalu umrl.

Po osvoboditvi Gusna sem se zaradi slabega zdravja in posledic tega uničevalnega taborišča vrnil v Ljubljano šele julija 1945 in nisem ostal v Nemčiji, kot to poroča člankar. Prav tako se je v moje osebne podatke vrinila pomota. Rojen sem 22. marca 1918 in ne 22. maja 1918, kar pa sploh ni bistveno.

Bogdan Nerat, Laško

Nem pogovor

*Nimam ti kje
prižgati sveče,
ne kam ti
položiti rož.
Postal si
zemlja,
trava,
pesem gozda,
spomin
v plejadi
nemimljivih mož.*

*Nekoč
si mitraljezec bil,
sekretar SKOJ,
nekoč
si bil —
si res bil kdaj
moj fant?
Si res bil
velika ljubezen
moja,
si z mano sanjal
svet
brez solz
in boja,
si z mano sanjal,
da bo vsak bil
brat?*

*Da . . .
Tvoje sanje
so ostale
sanje,
a moje, veš,
so kot
razbit mural:
Samo v fragmentih
je spomin še
nanje,
samo v fragmentih
je ta čas
obstal
kot nekaj,
kar si ti
in tisto,
za kar некоč
si ves
se žrtvoval . . .*

Marija Stanonik

Poetika svobode*

*Bo svoboda znala peti,
kot so sužnji peli o njej.*

(Branko Milković)

Ko slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941—1945 upesnjuje motiv svobode, ima brez izjeme¹ v mislih svobodo kot vrednoto z objektivnimi oziroma družbenimi razsežnostmi,² kar edino je pravi temelj tudi za resnično osebno svobodo. Takšna semantika pomenske kategorije *svoboda* je dosledna ne glede na to, ali govori o njej individualni ali množični lirski subjekt.

Temelj za pričujoči prispevek je dvesto osemdeset besedil,³ v katerih je motiv svobode lahko komaj kaj več kot vezni člen med drugimi motivi, večkrat poanta ali deklarativno geslo na koncu motivno ponavlja zelo heterogenih besedil ali osrednji, če ne celo edini motiv celotne pesmi. Glede na usodni zgodovinski položaj, v katerem so nastajala, je primerno opozoriti, da je število besedil z motivom svobode naraščalo in se večala intenziteta njegovega oblikovanja v premem sorazmerju z bližanjem realitete svobode. Govorili bi lahko o zelo izraziti korelaciji zunaj tekstnih sestavin⁴ in poetike pesemskih besedil.

Obravnava skuša odgovoriti na vprašanje, po kakšnih poetoloških načelih je upesnjen motiv svobode v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941—1945, to je, kako pomenska kategorija *svoboda* prerašča svoj leksemski okvir s pomočjo metaforizacije in drugih slogovnih figur. Posebna pozornost je posvečena besedilom, v katerih se je avtorjem nasproti tipičnim zakonitostim posrečilo najti nove, izvirne rešitve, bodisi v izraznih sredstvih, bodisi v ubeseditvenih postopkih.

1. V izhodišče sodijo besedila, ki jim za opredelitev eksistenčno tako pomembnega in težko pričakovanega cilja zadošča gol leksem *svoboda* v docela aktualistični oziroma referencialni vlogi.⁵ Vendar v teh primerih ni mogoče prezreti, da je za temeljno sporočilo o skorajšnjem snidenju lirskega subjekta in svobode najpomembnejša vloga glagola, ki v različnih oblikoslovnih možnostih in leksičnih variantah nasproti statičnosti izraža gibanje, aktivnost, konkretno: prvič, približevanje subjekta objektu ali drugič, objekta subjektu. (Primer I).⁶ Sicer pa je težnja po pesniškem učinku tu uresničena le z ritmično — metrično in kitično organizacijo besedila, medtem ko je stilna ravnina malodane prezrta, kolikor na recepcijo ne učinkuje gramatična ravnina⁷ kot taka.

Zaradi semantičnega ravnotežja in ritmičnega paralelizma so nekoliko bolj opazni tisti primeri verzov, v katerih je leksem *svoboda* del priredne sintagme v zvezi s *pravico* ali tudi *bratstvom* (Primer II).

* Prispevek je bil napisan za 27. kongres Zveze združenj folkloristov Jugoslavije, ki je bil letos septembra v Tesliču v BiH.

Izjemno konotativno obeležje se je posrečilo ustvariti avtorju M. Vrtačniku — A. Galebu z deminutivom *svobodica* (Primer III): leksem je ostal v okviru svojega pomenskega polja, vendar se je z notranjo oblikovno transformacijo — besedotvornim postopkom prebil do vloge stilema, ki krepi ljubeč odnos do dragocene vrednote in dopušča tudi vtis razigranosti.

Sicer tudi drugi leksemi iz besedne družine svoboda delujejo v poglavitnem referencialno. Pri glagolu *osvoboditi*, ki se nanaša na ozemlje in prebivalce (Primer IV), je praktično težko govoriti o metonimičnosti, čeprav jo je teoretično mogoče prikazati; epiteton *svoboden* se navezuje na tri pomenske skupine,⁸ poleg človeka in pokrajine še na čas — prihodnost (Primer V), čemur moramo iskati podlago, tako v resničnosti ognja in krvi narodnoosvobodilnega boja, kot v vizionarstvu. Večjo stopnjo stilističnega prizadevanja že vsebujejo besedila z metonimijo delov človeškega telesa ali dejavnosti s človekom (Primer VI).

Če upoštevamo pravilo, da je kaj toliko bolj dragoceno, kolikor bolj redko je, potem samostalniški epiteton *osvoboditelj* visoko izpolnjuje to poslanstvo, saj je uporabljen samo enkrat, in to v zvezi s tovarišem Josipom Brozom Titom (Primer VII).

2. Najbolj tipično se odnos do vrednote svoboda izraža z epitetonom *zlat*. Njegova raba je tako zavzeta, da se zbudi vtis, kakor da je bil po mnenju avtorjev edini⁹ dovolj dober za označitev omenjenega pojma. V sintagmi *zlata svoboda* (Primer VIII) ne gre le za sijaj barve, ampak tudi za žlahtnost kovine, po kateri je barva dobila ime, zato ta epiteton ne asociira le barve, ampak tudi vrsto in kakovost, kar s semantičnega in stilnega vidika pomembno bogati vsebino njegove odnosnice. Kljub temu, da iz vsakega posameznega pesemskega besedila veje prepričanje, kako je zveza zlata svoboda najbolj intimna in posrečena stvaritev vsakega avtorja posebej, se je težko ubraniti stališču, da gre za zakonitost, ki ima korenine v folklorni poetiki, seveda prirejeni kontekstu slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva. Pravičnejše kot o klišeju v slabšalnem pomenu besede je razpravljati v tej zvezi o neke vrste stalnem pridevku, epitetonu ornans, torej konvenciji, ki je ena najznačilnejših v okviru motivike svobode v obravnavanem pesništvu. Poleg epitetona *zlat* je enako močno zastopan le še glagol *sijati*. Značilno pa je, da večinoma alternirata: precej redko se namreč pojavljata eden ob drugem (Primer IX); če je navzoč epiteton *zlat*, se leksem *svoboda* veže z drugimi nevtralnimi glagoli.

3. S tem smo se že dotaknili tretje skupine, v katero so uvrščena besedila, ki po načelu analogije kategorijo svobode označujejo s stilemi iz območja nebesnih teles in svetlobnih oziroma toplotnih pojavov. Po naslednji frekvenčni lestvici se pojavljajo samostalniki: *sonce*, *dan*, *zarja*, *zvezde*, *žarki*. Sem spadata tudi ogenj in luč, skratka vse, kar je navezano na svetlobo in toploto, dvoje bistvenih virov življenja. Temelj teh figur sloni na komparaciji, ki je zelo redko eksplicitna (Primer X), ponavadi pa je primerjani ali primerjalni člen izpuščen in dobimo v najrazličnejših variacijah metaforizirano kategorijo svobode (Primer XI), bodisi v samostalniškem ali glagolskem delu stavčnega vzorca. V nekaterih primerih glagol */za/sijati* zamenjujejo sinonimni leksemi */za/goreti*, */za/žareti*, *vziti* (Primer XII).

Med soncem in svobodo je dvojna analogija. Najprej zunanja, estetska: svoboda se sveti, sije kot sonce; nato še globinska, refleksivna: svoboda je tako potreben pogoj za človekovo duhovno eksistenco kot sonce za vse živo.

Na očitno težnjo po stilnem učinkovanju je treba misliti pri genitivnih metaforah: *sonce svobode*, *dan svobode*, *žarki svobode*, *zarja svobode*, *luč svobode* (Primer XIII). Stilem *dan svobode* prvi hip zbudi vtis vsakdanjosti in izpraznjenosti, vendar

se to stališče spremeni, ko ugotovimo, da omogoča raznosmerno recepcijo; lahko gre, prvič, za konkretni dan osvoboditve, drugič za figuro metonimije na podlagi odnosa del — celota in tretjič za poudarek dnevne svetlobe nasproti »črni noči suženjstva« kot opozicijsko razmerje svoboda — nesvoboda. Če kontekst posebej ne določa, kateri pomen je treba izbrati, utegne polisemičnost sintagme s svojo nabitostjo pritegniti tudi bolj zahtevnega bralca. Sicer pa obravnavana kategorija stilemov skoraj bolj opozori nase s svojo pogostnostjo kot oblikovalno spretnostjo, saj so individualizirane metafore v tej skupini redke (Primer XIV). Na pogostnost je mogoče gledati z dveh stališč: bolj milo, če jo skušamo utemeljevati na podlagi folklornega modela ustvarjanja, o čemer je bilo že nekaj rečeno, ali bolj strogo, če sodimo, da gre za proces leksikalizacije metafore.¹⁰ Grafično bi lahko metaforiko sonca in svetlobe za svobodo ponazorili s puščico, ki ima smer od zgoraj navzdol, za razloček od metaforike v naslednji skupini, kjer bi morala biti usmerjena od spodaj navzgor in je prav tako navezana na naravno okolje, a že življenjsko odvisna od svetlobe in toplote.

4. V tej skupini je svoboda metaforizirana z naravo, zemljo, rastjo, cvetjem in sadovi. O svobodi šepeče gozd (Primer XV), hrepenenje po njej je metaforizirano z izsušeno zemljo, ki julijskega dne prosi blagodejnega dežja, da bo »pomladi in poleti cvet, jeseni sad rodila« (Primer XVI). Prihod svobode je povezan s pomladjo, pri čemer gre večkrat za igrivo prepletanje konkretne pomladi leta 1945 in pomladi kot podobe za upanje o novem življenju, to je svobodi (Primer XVII).

Svobodo in boj ponazarjajo letni časi (Primer XVIII), borci so orači in sejalc, ki orjejo zemljo — se bojujejo za svobodo — da bi vzkliklo tisoč novih cvetov in dala sadov (Primer XIX). Tukajšnja metaforika ne vzbuja občutka ponavljanja in je občutljiva za drobne finese. Od zorane njive (Primer XX), na kateri svoboda klije, zeleni, raste (Primer XXI), se prek mladike svobode (Primer XXII) razveja v dve smeri, v metaforiko cvetja na eni strani in na drugi v metaforiko plodov in klasja. Svoboda tudi *cveti* (Primer XXIII) in ustrezno temu se pojavljajo genitivne metafore *rdeči cvet*, *svobode cvet*, *roža svobode*; komaj pa je še prišteti k tej skupini podob *svobode zlati cvet* (Primer XXIV), saj se je sicer znanimi izraznimi sredstvi, vendar v novi korespondenci, posrečilo napraviti krhko, ekspresionistično nadahnjeno metaforo. Prepričanje o skorajšnji osvoboditvi se je že upalo veseliti plodov in sadov zemlje (Primer XXV), posebno klasja kot simbola bogate letine. Klas svobode, žetev, zlati kozolci (Primer XXVI), so med najčastitljivejšimi metaforami za svobodo v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu.

Posebej je treba omeniti še preprosto, a lahko prav zato privlačno obliko figuriranja, v kateri ne gre za neposreden prenos semantike cvetja in sadov na svobodo, ampak svoboda, izrecno preimenovana, ustvarja pogoje za razcvet v naravi, kar pa lahko prenesemo tudi na človeka: v svobodi bo zemlja zadihala, nagelj se bo lepše razcvetel ipd. (Primer XXVII).

5. V posebno skupino so združeni primeri besedil, v katerih se lirski subjekt obnaša do kategorije svobode kot do nečesa živega in oblikovanega po konturah človeka. Gre za personifikacijo in alegorijo. Zgled za prvo najdemo v prošnji miru, naj jo zbudi, v novici, kako se od daleč že smehlja in v prepričanju, da bo kmalu potrkala na okence (Primer XXVIII). Do alegorizirane svobode ima lirski subjekt zelo prisrčen in neposreden odnos: sprašuje jo, kje je doma, kaj počne, kakšna je, saj je še ne pozna; drugi si jo predstavlja kot krasno devo z lepimi očmi in belimi rokami; zlatolasa poljublja tla; množični lirski subjekt jo imenuje *nas nevesta*, *lepa izvoljenka* (Primer XXIX). Zaledje za takšno figuriranje je slovenska domoljubna pesem iz 19. stoletja; še posebej Gregorčičeva, ki z devo večkrat poimenuje

slovensko ali slovansko domovino.¹¹ V otroški pesmi *Kralj Matjaž in Alenčica* T. Sešliškarija, ki ima podstavo v folklori, pa je Alenčica alegorija za svobodo, saj dobi njeno ime. Samosvojo podobo je izbral O. Župančič, ki v pesmi *Osvoboditeljem v pozdrav* svobodo predstavlja z jezdecem, ki »na iskrem belcu jaha«. V njem prepoznamo slovenskega partizana (Primer XXX).

Sem sodijo tudi pesemska besedila, v katerih je svoboda pojmovana kot vratar in to v dvojni vlogi. Ali odpira vrata ječ in taborišč ali vrata v svoje hrame, to je, v srečno prihodnost (Primer XXXI). V prvem primeru je za zaprtimi vrati tema, v drugem svetloba. Bolj neposredno je metaforo o vratih dojel F. Kosmač, ki umirajočemu partizanu polaga v usta misel, da s svojo smrtjo morda le odpira vrata v svobodo (Primer XXXII).

6. Na velik trud in napor, ki spremlja boj za svobodo, kažejo pesemska besedila, ki v zvezi s svobodo uporabljajo glagolsko metaforo *kovati*, kar je izrazito človekovo početje. Gre za lastno odgovornost do uresničitve velikega cilja. Zato je treba z vso pozornostjo sprejeti priznanje, ki ga daje lirski subjekt tovarišu Titu: *Ti, Tito bil naše svobode si prvi kovač* (Primer XXXIII). Kjer se vezava glagola *kovati* nanaša na sintagmo zlata svoboda, dobimo aluzijo na žlahtno kovino, kar še posebej poudari pomembnost človekovega prizadevanja za svobodo (Primer XXXIV).

7. Del besedil se v metaforiziranju svobode naslanja tudi na biblijsko izročilo. Prednost ima stilem *vstajenje*, ki se zelo rad pojavlja v genitivni obliki: *vstajenja dan* (Primer XXXV). Poved tipa *že svoboda vstaja* asociira na naravni pojav vzhajanja sonca in danitve ali na biblijsko vstajenje. Da lahko gre za obojno konotacijo hkrati, pričajo avtorji, ki sopostavljajo izrazna sredstva iz obeh področij kot sinonime (Primer XXXVI), včasih pa jih med sabo tudi kombinirajo (Primer XXXVII). Poleg tega se večkrat pojavijo tudi variante stilema *rešitev* (Primer XXXVIII) in po enkrat *oltar svobode* in *sveta svoboda* (Primer XXXIX).

8. Dosedanja obravnava je razen redkih izjem zajemala le iz stranskih motivov svobode v žanrsko zelo različnih besedilih. V vseh primerih je šlo za referencialno ali metaforizirano označitev semantike kategorije svobode. Vendar obstaja tudi skupina besedil, v katerih je svoboda središčni motiv s posebnega, estetskega stališča. Lirski subjekt skuša dragocenost svobode prikazati z odnosom do leksema, na njegovo evfonijo, zven, ki pričara globino in visokost semantike. Svoboda. *Lepa je ta beseda in krasna / pravi pomen nje občuti le tisti, / ki tepla ga je usoda strašna*, pravi eden od avtorjev in drugi se mu pridružuje: *Lepše besede ni na svetu* (Primer XL). Še bolj intenziven odnos do cenjene vrednote izraža lirski subjekt, ki na poziv, naj poje pesem o svobodi, odgovarja s stisko, da ni pravih besed, ki bi izrazile njeno vsebino (Primer XLI). Nato se zateče k stavčni figuri kopičenja, da bi jo evociral vsaj na ravni kvantitete, če je nemočen pred njeno kvaliteto. Tudi metaforiziranje svobode s pesmijo si lahko razlagamo kot prizadevanje poudariti estetsko plat doživljanja kategorijo svobode (Primer XLII). Medtem ko je sicer za te vrste metaforiko iskati podlago v emotivni plasti avtorjevega osebnega sveta, izhaja pesemsko besedilo *Svetinja* iz refleksije o slovenski besedi kot simbolu svobode. To svetinjo — slovenski jezik je rod za rodom izročal svojim potomcem v posebno varstvo (Primer XLIII).

9. Prišli smo do skupine besedil, v katerih lirski subjekt — partizanski borec konkretno podoživlja vizijo dne, ko bo razglašena svoboda. Za kar se bojuje, izražajo naslovi *Privid, Privid svobode, Oni dan*... Skupna lastnost teh besedil je, da tega dne, ki »zdi se kot bajka«, ne pričakuje v emfazi, ampak z izrazito ozaveščenostjo, kaj bo pripomoglo k njemu. Bratstvo (Primer XLIV) in žrtve. Sin se v materinem objemu spomni padlih tovarišev (Primer XLV). Še bolj neposredno je nasprotje

med svetlobo privida in kruto resničnostjo, to je svobodo in bojem, oblikovano v besedilu, ko borec, star partizan, znova doživlja tisti veliki dan in pri tem pozabi, da je včeraj sam nosil padlega prijatelja, ki ga zdaj ogovarja (Primer XLVI).

10. Pri dosedanjih skupinah besedil je bilo merilo za njihovo oblikovanje to, kar jih je združevalo pri upesnjevanju motiva svobode. Za zadnjo pa so prihranjeni primeri, v katerih je tako izbira stilemov kot kompozicija motiva svobode tako samonikla, da se pojavi samo enkrat in se popolnoma loči od doslej omenjenih. Merilo za to skupino besedil je torej njihova medsebojna raznoterost, motiv svobode pa obvladuje večidel celo pesem.

Hrepenenje po svobodi je upodobljeno s stilemi, ki označujejo najbolj elementarne pojave človekovega, ne duhovnega, ampak fizičnega obstoja. Svoboda mu je potrebna kot ribi voda, po njej čuti lakoto, imenuje jo sladka pijača (Primer XLVII). In kot je potreba po njej izražena s temeljnimi pojmi, recimo, vsakega živega bitja, je ne le psihološki, ampak tudi fiziološki prav tako odziv, ko prihaja: srce se razširja, mišice napenjajo (Primer XLVIII). Vendar svoboda ni svetopisemska »mana«, niti potrošno blago, ki bi se dalo kupiti (Primer XLIX). Pot do nje je dolga (Primer L) govori z epsko širino O. Vrhunc — Blaž Ostrovrhar, dokler ni stopil nanjo slovenski narod s silo »orkana« (Primer LI) in klicem *Naše geslo je svoboda* (Primer LII). Njen simbol pa je zvezda, »zvezda rdeča, zvezda danica« (LIIa), »up, nada milijonov ljudi« (LIIb). Pesemski besedili *K zvezdi svobode* in *Partizanska* sta najlepši zgled za primer, kako se iz prikrite primere, to je metafore *svoboda* — *zvezda* motiv razvije v večkitično in kar je še pomembnejše, tudi večplastno, pesemsko enoto. Notranjo dinamiko in napetost omogoča homonimija zvezde, ki pomeni ali nebesno telo ali simbol delavskega gibanja, oba pojma pa lirski subjekt aktualizira posredno, nedorečeno, tako da moramo imeti za pravilno obe razlagi: tisto, ki bi vztrajala, da gre za zvezdo kot naraven pojav, in drugo, ki bi videla v njej znamenje proletarcev. Vendar bi bili obe besedili prikrajšani za svojo poetično bistvo, če bi pristali le na eno od obeh percepcij. Prav upoštevanje obeh pomenov hkrati, k čemer spodbujajo in kar omogočajo tudi druga izrazna sredstva v obeh besedilih, je podlaga za evociranje svobode, tako na emotivni kot na refleksivni ravni.

Če se lirski subjekt v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu še sprašuje o bistvu svobode, zveni bolj retorično kot resnično prizadeto (Primer LIII), je pa popolnoma prepričan, da svobode ni vreden, kdor se boju zanjo izmika. Ta misel ima že kar obliko sentence (Primer LIV) in samo njej sledi avtor, ko brez kakršnega koli besedičenja ali patosa oblikuje motiv kurirjeve smrti neke viharne noči in le naslov *Za svobodo* (Primer LV), o kateri ni v besedilu niti besede, mu dodaja bistveno razsežnost in temeljno poanto. Lahko bi govorili o neke vrste zamolku ali aposiopezi, saj besede ne govorijo, a toliko bolj prepričljivo dejanja.

In ko svoboda zares pride: individualni ali množični lirski subjekt jo sprejema zanosno, razigrano, naravnost v ekstazi (Primer LVI), čutiti jo je v vseh porah človekovega dožemanja, njegovega obstajanja in okolja (Primer LVII). Dan, 9. maj 1945, ko je bila osvobodjena Ljubljana, je najlepši dan, ki ga je kdaj doživelo to mesto (Primer LVIII); enako veselje, a tudi že odgovornost, je razbrati iz besedil, ki so locirana drugam, na primer, na Tolmino in Prekmurje (Primer LIX). Za dosego himničnega razpoloženja v pesmih avtorji uporabljajo besedne figure stopnjevanja, opisovanja, zanosu, tudi pretiravanja, ki jih povezujejo in stavčno figuro kopičenja. V to gostobesedje spet udari molk. Nasproti triumfu, ki je zajel množice, lirski subjekt zastavlja bolj vase zazrto kot retorično vprašanje, ali enako doživlja ta dan tudi borec. Odgovora ni, le misel na vse prestano. Tako je z antitetično

zgradbo motiva, ki jo še posebej podčrtuje naslov *Triumf* (Primer LX), upovedena relativnost vsakega človekovega pehanja in nehanja. Vendar ob tej sreči naroda, ki je »stal pred pragom Novega življenja«, lirski subjekt s pogledom nazaj noče kaliti vsesplošnega veselja; bolj mu gre za ozaveščenje, kam segajo njegove korenine v globino in veličino žrtev. V skladu s tem so njegove misli usmerjene tudi v prihodnost: vabi k (narodni) slogi, ki je eno od poroštev za ohranitev svobode (Primer LXI). Tako smo spet pri družbeni komponenti, ki odločilno sooblikuje našo usodo.

Sklep: strnjeno so poglavitne lastnosti upesnjevanja motiva svobode v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu naslednje:

— obvladuje ga nezlomljiv optimizem, ki je sad racionalnega spoznanja in emocionalnega prepričanja o upravičenosti, še več, nujnosti in pravičnosti narodno-osvobodilnega boja.

— iz tega izhaja, da ima pričujoča motivika v obravnavanem pesništvu večinoma intenzivno doživljajsko čustveno ali refleksivno podlago, kar zelo lepo odkriva njena poetika.

— to se kaže v naslednjem: kadar gre za konvencionalno aktualiziranje motiva svobode, je njegovo oblikovanje rado shematično, geselsko deklarativno in z uporabo tipičnih izraznih sredstev. Avtor se pri njem pravzaprav komaj ustavi, saj že hiti k naslednjemu motivu, od koder se mu bo spet mudilo dalje. Kadar pa gre za konkretno doživljanje, metaforika zaživi, se individualizira, motiv pa razširi čez celo pesemsko besedilo, avtor se posveti temu, kako bi čim ustrezneje upovedil svoj odnos do vélike vrednote.

Primeri:

- I. Zdaj, ko *svoboda prihaja*
in trpljenje h kraju gre, (M. Stanonik, 1379)

Na bojnih poljih zmage zarja vstaja,
svoboda pa že k nam *prihaja*. (Lozar, 121)

Po tolikem času *prišla* nam *bo svoboda* spet. (Božič 622)

Svoboda bliža se nam vedno bolj,
nam pokajo okovi — se drobe, (M. Stanonik 1029)

In v mrazu, viharju *mi gremo naprej*,
ne ustavi nas grom, ne krvavi ta blisk,
pod praporom našim do novih zdaj mej,
hura, *k svobodi*, vroč je naš vrisk. (L. Stanonik, 228)

Zdaj, ko *hitimo svobodi naproti*,
ko ve že Švab, da ni mu več pomoči, (M. Stanonik, 76)

Mladina le *hitro naprej*,
da svoboda bo čim prej. (M. Stritar, 65)

II. Zdaj združimo se tudi mi kot partizani

...

za pravico in svobodo. (Božič, 622)

Naprej v boj *za svobodo, za pravico* (Cestnik, 187)

v boj *za bratstvo in svobodo,*
srčno pohitimo vsi. (M. Stanonik, 552)

III. Zdaj sreča ni več pravljica,
zdaj sreča je — *svobodica.* (M. Stanonik, 2088)

IV. Mi orožja prej ne odložimo,
dokler *zemlje ne osvobodimo.* (O. Kostevšek, 215)

Dosti *ozemlja smo osvobodili* (M. Starc, 123)

Tovariš Tito — tu smo!
Le reci — vse storimo,
da *rod osvobodimo*
prokletih teh okov. (A. Ambrožič, 96)

...

z golo pestjo začeta vojska
nas osvobodila je. (A. Lozar, 38)

V. *Svoboden je Slovenec*
in nikdar več — tlačan. (C. Kostevšek, 69)

Saj to ni več daleč.
Vedno bolj bližje je dan,
ko zarja zasiže
in *svoboden boš SLOVAN!* (Božič, 671)

Za svobodno očetnjavo,
v prsih nam gori: (Dežman, 133)

...

Ko preženemo to sodrgo,
Slovenija, svobodna boš ti! (Stritar, 45)

Kje je *zemlja, svobodna, bogata,*
kjer na svojem vsak je svoj gospod? (Stritar 32)

Tito, oče domovine
skoz napore, vihre, mraz,
nas povede zveste sine
v novi in *svobodni čas!* (Erjavec 202)
...

zlati spomenik, delo je tvoje (Jože Letonja)

ki nas povede v *svobodni dan.* (Goričan, 26)

- VI. *Svobodna roka* bo za plug držala,
široke, ravne bodo brazde tod. (Cestnik, 242)

Svobodno bo pel naš glas (Starc, 129 A)

- VII. Večno mlad in ljubezniv
se na sliki nam blestiš,
nepozaben, nevenljiv
Osvoboditelj v nas živiš. Božič, 630)

- VIII. Naj bo naša kri prelita
v blagor bratov vseh,
ki uživati *svobodo zlato*
vredni bodo v bližnjih dneh! (Dežman, 122)

Tam prek' večernega sinjega neba,
kvišku se dvigata bela goloba,
moje srce jih žalostno gleda,
daleč, predaleč je *zlata svoboda.* (Lozar, 84)

»Maščuj o brat vse žrtve naše,
dokler *svobode* ne ugledaš *zlate!*« (Goričan, 27)

- IX. Oj polje Gosposvetsko
slovenska sveta tla,
saj skoro Ti *zasije*
spet *zlata svoboda!* (Stepančič, 210)

- X. *Kot solnce svoboda obsijala je zemljo* (Perme, 45)

- XI. Vse se lišpa in tekmuje,
vsak bi rad najlepši bil med svati,
moje pa srce najteže pričakuje,
da bi vendar že *zasvetil sonček zlati.* (Tropenauer, 303)

Po trudni noči nam *spet sonce vzhaja*, (Razdrih, 156)

Z maršalom Titom *soncu naproti* ... (Erjavec, 38)
(naslov besedila)

Kakor sužnji skoz ta črni,
divji čas potujemo,
sanjamo o soncu, soncu
in ga pričakujemo ... (Cestnik, 258)

Prihaja *rešenje, svoboda!* (Lozar, 205)

In *gremo v zarje*, da objamemo svetel naš cilj,
gremo s kraljem Matjažem iz host in gozdov (Lozar, 292)

na *vzhodu zarja že žari*,
prihaja novi svet. (Perme-Viršek, 197)

XII. Kdaj *bo svoboda* nam spet *zagorela* (L. Stanonik, 277)

Slovenci ni več daleč dan
...
ko *svoboda zažari* nam (Stepančič, 42)

XIII. *Sonce svobode* in miru
naj zasije na vse zaslužnjene narode (Troha, 106)

Slovenci vsi le vsi v vrsto
da nam *svobode dan* zasije že. (Goričan, 63)

In *zarja svobode*
nam sije z neba. (Božič, 526)

Ko *bo svobode luč* zasijala,
svetla ko jutranje zore svit, (Cestnik, 18)

XIV. Izšlo nam *sonce bo svobode*,
posijalo nam v oči
in sijalo brez zatona
bode nam do konca dni. (Lozar, 10)

XV. Slovo od gozda smo vzeli,
vsak je vriskal, se smejal
v slovo so ptički nam zapeli,
svoboda, gozd je šepetal. (M. Stanonik, 25)

XVI. Oj, *svoboda*, kako po tebi ljudstvo hrepeni,
že skoz stoletja cela, vse do današnjih dni,
Moj narod te željan je, kot zemlja juljev dan,
ki v suši, zdi se, prosi: »Le rosi dež hladan,
da vse prekvasi v meni iznova zopet se,
da vse, kar v meni je moči, na dan privre.
Za rod ta tlačeni od zdaj naprej plodila bom,
pomladi in poleti cvet, jeseni sad rodila bom.« (M. Stanonik, 282)

XVII. Čuj! *Ko pomlad v deželi se razgrne*,
ko narod prost bo, prosta domovina,
takrat, o mati, sinko tvoj se vrne.

XVIII. Tako kakor zima in njen hudi mraz,
tako odšel sovrag bo od nas,
kot toplo poletje, hladna pomlad,
tako *svoboda zasijala bo* nam. (L. Stanonik, 79)

XIX. *Mi orači...* (Troha, 315)
(naslov besedila)

Mi, ki *srečni njeni smo orači*,
s plugi v njo zarezali smo brazde,
ki bleščijo, lesketajo se dragulji,
v kopeli sonca kopljejo se zlati.
Gruda vsaka zemlje naše, svete
tisoče zakladov v sebi hrani,
da poplača znoj ves, vse krvave žulje
nam oračem, borcem venec slave splete!

XX. Utihnili so stroji, krampi in lopate,
počivajo motike, plugi, brane.
Vendar so naše njive preorane.
V nas vseh je duh svobode prave. (Cestnik, 211)

XXI. *Svoboda bo vzknila!!!* (Starc, 120)
(naslov besedila)

Ponosna in junaška je mamica bila
iz krvi sinov *bo zrasla svoboda* (Božič, 256)

XXII. Kdo uničil bo *rast*
mladike svobode, ki klije
zalita z vročo krvjo, (L. Stanonik, 120)

XXIII. Obupana duša v grob nam ječi:
»Zakaj si nam, zemlja, tovariše vzela?«
»Kri njih je seme,« nam gruda golči,
»Iz nje vam *svoboda skor' bo zacvela.*« (L. Stanonik, 203)

Pod solnčnimi žarki se rože bohotijo,
da skoraj rdeči cvet dobijo ...
To bo *svobode cvet*,
veselil se ga bo celi svet. (L. Stanonik, 127)

Saj vemo — zdaj, zdaj *zacvete*
roža svobode in z njimi kot val
bo hitela pomlad preko svobodnih tal ... (Cestnik, 220)

XXIV. Mama, kot mrtvi smo padali —
in v cvet spet zaživel, —
Z menoj — so tovariši verjeli
v *svobode zlate cvet!* (Lozar, 231)

XXV. *Sadovi borbe* (M. Stanonik, 65)

Plamenov pet v en žar se je zlilo,
kot jeklo trdna se nam gradila je pot,
z Maršalom zvesto naprej
po *velike borbe zlati plod.* (Goričan, 84)

XXVI. Prekaljene dobite nas vse,
ko pridemo zopet med vas.
Povsod na zemljo, plodno se seje
in *kmalu dozorel bo klas!* (L. Stanonik, 119 A)

Mnogo let njive smo orali,
v *lastno zemljo svobodo zasejali*,
a letos bo prišel zlati čas,
ko bo *dozorel svobode klas!* (M. Stanonik, 486)

»Na juriš, fantje, možje, za *svobodo zlato!*
Na juriš, dekleta, žene za *žetev bogato!*« (M. Stanonik, 454)

Zlati kozolci

Zlati kozolci, težki so klasi,
sonce, sonce, kot samo zlató.

So polja požeta, spravljene klasi,
Matjaževa vojska čuva vse to.

...

Zlati kozolci, težki so klasi,
bliža se, diha že svoboda. (Kostevšek, 318)

XXVII. *Nageljčki*

V mojem vrtu nageljčki
cvetijo snežno beli...

...

Ko pride zopet cvetja čas,
v svobodi trgala jih bom... (M. Stanonik, 1234)

XXVIII. O, pridi, pridi, objemi nas
vse s svojo srečo,
da zajame veselje celo vas
in zbudili bomo svobodo spečo. (Šerak, 94)

Zlati srebrni tvoj venček
bo kmalu dokončan
in kmalu na okence tvoje
potrkal bo svobode dan. (Razdrih, 41)

XXIX. *Oj, svoboda kje si doma*

...

oj svoboda ti predraga
ali je še daleč do doma tvojega
rada bi ti že potrkala na tvoje duri
kaj ti delaš tam doma, ali spiš? (L. Stanonik, 104)

...

oj, svoboda draga, kakšna si ti,
ker jaz te še ne poznam, pridi
hitro, da bom zrla obraz tvoj. (L. Stanonik, 103)

Tedaj prihaja krasna deva,
upira lepe v me oči.
Svoboda zlata me obseva,
kot biser dragi se blesti.

Potem naproti vzhodu z belo
deva kaže mi roko
... (Starc, 157)

*Deva krasna
zlatolasna
se sklonila
tla je naša
poljubila.* (Božič, 557)

Mi pa zmagujemo vsak dan,
vsak dan maščujemo krivice
iz postojank podimo Frice,
s krvjo tlakujemo si cesto
svobodo zlato — nas nevesto. (Starc, 64)

Čeprav
je ozka steza
in se pot vleče brez mej,
preko gora,
*mi gremo naprej
v naročje
naši lepi izvoljenki!* (L. Stanonik, 108)

XXX. *A Alenki obljubili
smo zvestobo, svojo kri,
jo v Svobodo prekrstili,
borba silna zagori.* (L. Stanonik, 217)

Slišali smo, da *na iskrem belcu jaha,*
da konja in jezdeca jadrna nese perot,
in kadar nasprotnik se najbolj z zmagami baha,
zahteva skoz vrste njegove svobodno pot. (Cestnik, 285)

XXXI. O pridi, le *pridi svoboda zlata*
prinesi nam s sabo sreče, miru.
V srečno bodočnost odpri nam vrata
zahteva pravica, dovolj je strahu. (Božič, 261)

*Sonce — svoboda zlata,
že odpira nam vrata.* (Šerak, 62)

...
*A vratar že potuje
čez dolge dežele te tuje,
in ključ v rokah drži,
da nas vse tlačane izpusti.*
Živel, ti vratar, naša *svoboda!!!* (Tropenauer, 170)

XXXII. Govoril borec je, na smrt zadet,
 mlad fant, doma nekje od Soče:
 ne marajte za to, predragi bratje,
 naj nihče se za to ne joče,
 če umrem ...
 Za sestro svojo, mater svojo, za nevesto,
 za svojo drago zemljo *umiram* ...
 in *morda, morda le odpiram*
 na lahno vrata vam v svobodo ... (Pakiž, 50)

XXXIII. V pesmi: *Tito, pokaži nam pot domov!* (Lozar, 273)

XXXIV. *Vsi kujemo si zdaj svobodo,*
sovražnika pregnali bomo. (Starc, 220)

Zapojmo še hvalo junakom,
 ki branijo našo zemljo,
 in *kujejo zlato svobodo,*
 Slovincem z *lastno krvjo* ... (Starc, 253)

Saj zdaj pred nami je spet novo leto!
 Drug drugemu si roke stiskajoč želimo,
 da v sreči bilo bi dovolj bogato,
 da v njem *skovali bi svobodo zlato,* (Perme-Viršek, 146)

...

pesem mitraljezov kuje nam svobode žar. (Starc, 16)

XXXV. Že drobi se moč fašizma,
 že *svobode vstaja dan,* (Goričan, 96)

Vstajenja dan v zori vzhaja,
 svoboda zlata se blišči. (M. Stanonik, 152)

V bližini naše je vstajenje!
 To našega naroda je hrepenenje! (Troha 186)

...

saj dolgo pač ne bo več to trpljenje,
ker bo novo leto prineslo tudi nam vstajenje. (Tropenauer, 301)

XXXVI. V teh temnih in sužnih nočeh,
 domovina,
čutim prve tople žarke /sonca/ vstajenja. (Vuga, 113)

XXXVII. *K soncu bratje, k soncu raja,
zdaj življenje novo vstaja!* (Cestnik, 187)

XXXVIII. Že vžiga na nebu
se zarja življenja;
nov dan se poraja;
prihaja *rešenje, svoboda!*
Zato se borimo, trpimo,
da pride nam dan odrešenja. (Lozar, 205)

XXXIX. Že nekda je slovenski narod padal,
padal, pa je zopet vstal
in velike žrtve krvaveče
na oltar svobode je dajal. (Šerak, 12)

XL. *Svoboda*

Kri je rodila mir.
Mir v gozdovih.
Mir na poljih.
Mir v srcih.
Mir v svobodi.

Lepše besede ni na svetu. (Kostevšek, 103)

XLI. *Pesem svobodi*

Poj pesem svobodi!
A, kje so besede.
Mehke, kot sladki vonj rezede,
vroče, kot plamen,
trde, kot jeklo
in sladke, da v dno duše boli?
Saj to je svoboda!
... (Božič, 375)

XLII. Zdaj tolči, kolji in bij
vsak se krvi sovražne napij!
Zdaj polna je čaša do roba
trpljenja, verig in okov,
zdaj tvoja usoda grobov,
in *naša bo pesem, svoboda!* (Perme-Viršek, 149)

- XLIII. Številni junaki prelili že zanjo so kri,
ko uničiti hotel sovrag je stoletni podobo,
ki narodu svojemu bila je simbol za svobodo,
junaško še ti, če treba bo, zanjo umri!

Dokler bo rod slovenski čuval zapuščine dedov,
živel v svobodi še do poznih bo rodov!
A ti, moj sin, in narod ves naj se zaveda:
ta dediščina — svetinja sveta —
slovenska je beseda! (Pestelj, 72)

XLIV. *Privid svobode*

Tiran poginja! Ura dvanajst bije!
...
Na tisoče se rok je razgibalo...
Na kamen kamen dvigajo krepko.
In v prsih teh ljudi je čustvo vstalo,
nalahno *pesem bratstva* zapoje. (M. Stanonik, 1098)

XLV. *Privid*

Svoboda!
Na cestah, ulicah, vaseh zastave
mlaji, slavaloki,
in med ljudmi je kakor med otroki,
ko stric darov prinese iz daljave.
Smeh, sonce, sreča!
In vsa široka zemlja je blesteča,
kot bi iz solz se stvorili kristali.
...
Svoboda!
Zresni se čelo sina partizana,
zamišljeno pogled gre čez gozdove,
tam veter poje tiho čez grobove...
»Kaj res je, res vsa borba zdaj končana? ...« (Božič, 405)

XLVI. *Oni dan...*

Kolikokrat sem ga že v mislih doživel
kolikokrat se kak tovariš je razvnel
ob misli nanj:
»*Da, oni dan,*
ko končno priborili bomo si svobodo! ...«
...

Tedaj zastoka Jankov brat,
naš Mirko, stari partizan:
prav včeraj mu je padel Janko, ko je bil napad.
Andrejče pa se zdrzne nad pomoto:
»Oprosti,« dé s prisiljeno trdoto,
»bila je samo moč navade,
raztresenost neumna. — Ko je padel ranjen,
sem nosil ga jaz sam z livade.« (Dežman, 45)

XLVII. *Svobode in življenja lačni!* (M. Stanonik, 1280)

Oj ti narod, *hrepenel si po življenju in svobodi*
kot riba, ki hrepeni po vodi. (Pestelj, 273)

...
svoboda je sladka pijača,
ki nam partizan jo prinaša, (L. Stanonik, 72)

XLVIII. V svobodo zlato pot se nam odpira,
okovi nam padajo tesni iz rok,
srce razširja se nam svobodneje,
mišice naše grabijo hitreje. (M. Stanonik, 1305)

XLIX. *Svoboda kot mana ne*
pade z neba,
z denarjem kupiti
se tudi ne dá.
Svoboda pač žrtve
zahteva vsekdar,
saj sama od sebe
ne pride nikdar. (Božič, 530)

L. *Do svobode*

...
Nekoč pisala zgodovina
bo, *kako je ljubil oče sina;*
dom nov mu mehko je postlal,
ko sam med praprotjo je spal.

Vmes še nekaj bo dodala:
s ponosom bo Slovenka brala,
o borbah smelih partizanov,
ki bili so trepet tiranov,
kako so svobodo ljubili,
za domovino se borili. (M. Stanonik, 771)

...

LI. *K svobodi...*

V daljavi šum...
vsak hip močnejši.
Kdo in odkod...?
Vsak hip močnejši,
vsak trenutek bližji...
Vali se kot orkan.
Že se razločijo oči...
in čela jasna...
Iz grl tisočerih
pa mogočen klic;
»*Svoboda...!*«
Kdo in odkod in kam...?

...

Ta množica
slovenski narod je, (Pestelj, 254)
...

LII. Naslov besedila. (Prim. Starc, 220)

LII.a *Partizanska*

Zvezda rdeča, zvezda danica,
vseh jugoslovanskih narodov znak.
Modra je roka Tita, vodnica,
ki pelje v svobode zlat dan.

Kot strela je bila sovraže svoje,
neumorno prek žrtev bije naprej
Nemce, fašiste, izdajalce svoje;
ni bala velikih, številnih se mej.

Zvezda rdeča ti partizanska,
Bog te ohrani nam tisoče let,
v tebi je vstala svoboda slovenska
ti odrešila slovenski si svet.

Tebi zapojmo vsi bratje Slovani,
od Trsta do Vladivostoka.
Prosti pod tabo bomo Slovani,
pesem doni naj ti visoka. (Ž. Gruden, 66)

LII. b *K zvezdi svobode!*

Na vzhodu se zvezda leskeče,
na vzhodu že zvezda žari,
ta zvezda je naša svoboda
up, nada milijonov ljudi.

To zvezdo skoval si je narod
skoval jo v najtežjih je dneh
ovenčan z zmagami v bojih
s sovragom na slovenskih tleh.

Ta zvezda vsak dan nam je večja
up, nada milijonov ljudi.
Ta zvezda je naša svoboda
k njej vodnik nam Tito si Ti. (T. Fink, 103)

LIII. Le kaj si ti — svoboda,
...
In kje si ti — svoboda?
...
Kdaj prideš k nam — svoboda? (Dežman, 63)

LIV. *Naša borba*

Kar dedje naši so ljubili,
to ljubimo z vso dušo mi,
za kar so dedje se borili,
za to borimo zdaj se mi.

Po borbi le prihaja zmaga,
iz borb se svoboda rodi.
Kdor boju plašno se izmika,
svobode zlate vreden ni. (Cestnik, 214)

LV. *Za svobodo*

...
Ko blisk razsvetil temno je ozračje,
ležal pod smreko je stoletno nepremično.
Pokojen nasmeh se je bral iz ust junaka,
ki krčevito k prsim stiskal pošto je kurirsko. (Šerak, 71)

LVI. *Pesem svobode*

Pesem svobode, ti solnce skrivnostno
zvezda danica v okviru noči
vrisk naše duše, iskanje radostno
pesem svobode, luč naših oči.

...

O pesem svobode, v vsem divjem nemiru
vsaj enkrat me v slasti vsej k sebi privij
vsaj enkrat še čutim naj pravo življenje
potem pa prepoji me, ali — ubij ... (Stritar, 83)

LVII. *Svoboda ...*

povsod jo vidiš,
v slehernem očesu,
ki žari
v prečudno lepem soju ...
Povsod jo slutiš;
v sleherni besedi,
ki jo slišiš govoriti,
v slehernem koraku,
ki udarja
po deželi naši ...
v slehernem
rafalu mitraljeza,
ki se na sovraga sipa;
v slehernem šušenju
vseh gozdov slovenskih ...
V slehernem utripu
upapolnega srca ...

...

Prav povsod
že danes slišiš,
vidiš, čutiš jo
s v o b o d a (Pestelj, 169)

LVIII. *Najlepši dan ...*
/Ljubljana, 9. maj 1945/

V zastavah, v cvetju vsa Ljubljana,
v povorkah, vzklikih razigrana!!!

Ob godbe, petja valovanju,
v navdušenju vihranju
srce od radosti se taja
in s čustvi množice se spaja ...
Najlepši dan: SVOBODE dan!

Ljubljana vas pozdravlja,
sprejema vas z odprtimi rokami,
s sreče, z ginjenosti zdaj solzami,
junaki naši, partizani! (Tropenauer, 284)
...

LIX. (Prim. Tropenauer, 187, Božič, 518)

LX. *Triumf*

Ko končno zasijal je dan svobode
in zmagala pravica, da so na stežaj
odprli se zapahi ječe,
je bil ves svet v cvetju: bil je maj.

In od pramenov sonca ves oblit
je borec stal pred pragom Novega Življenja.
Je mar žarel od sreče?

Strmel je, tih kot molk usode,
v očeh vprašanje in smehlaj prikrit:
Le kdo, le kdo mi vrne kdaj
vse te neskončne dni trpljenja ... (Dežman, 43)

LXI. Narod moj dragi, ob dnevu svobode
izrekam edino ti željo srca,
ki svobodno dvigaš v lastni se zmagi,
naj *sloga po potih vseh te pelja!* (Lozar, 133)

Opombe

¹ En sam primer je, v njem je svoboda imenovana »carstvo sanj«, (Kostevšek, 275).

² Prim.: Zdravec, Princip svobode v Župančičevi poeziji, XIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1978, 89–120.

³ Gradivo je iz arhiva slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva na katedri za slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomске naloge: A. Ambrožič, A. Božič, S. Cestnik, V. Dežman, M. Erjavec, T. Fink, I. Goričan, Z. Gruđen, C. Kostevšek, A. Kovačič, A. Lozar, M. Pakiž, M. Perne, M. Pestelj, I. Razdrih, L. Stanonik, M. Stanonik, M. Starc, D. Stepančič, M. Stritar, M. Šerak, A. Troha, C. Tropenauer, A. Vuga.

⁴ J. Lotman, Predavanja iz strukturalne poetike, 1970, 236 sl.

⁵ B. Pogorelec, Pomenska skladnja v besedilni slovnici, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1980, 24.

⁶ Zgledi za posamezne skupine pomenskih skupnih in odlomki besed iz zadnje skupine so navedeni v posebni listi primerov.

⁷ Prim.: R. Jakobson, Poezija gramatike i gramatika poezije, Lingvistika i poetika, 1966, 72 sl.

⁸ Prim.: J. Müller, Pomenske skupine in pomenska zgradba besed (samostalnikov), n. d. kot pri op. 5, 35 sl.

⁹ Pojavljajo se le *lepa*, *ljuba*, *skupna*, *jasna*, *sveta svoboda*. Diplomске naloge: Božič, 199; Troha, 94; Cestnik, 134; Lozar, 247.

¹⁰ A. Stamač, Teorija metafore, b. l., 54.

¹¹ S. Gregorčič, Poezije, 1964, 6.

Miha Klinar

Zima

*Zdaj našla si nas, smrt ... Boš res ostala?
Pregnala nas iz koče v gorski grapi,
na snegu spet nam z vejami postlala?
Poginemo naj vsi v ledeni sapi?*

*Zakaj si sedla z nami za ognjišče,
da smo od bele groze onemeli?
Nas res odženeš v svoje taborišče,
upihneš sen, ki zanj smo krvaveli?*

*Premrli okrog ognja se tiščimo.
Prikriti strah nam gleda iz oči:
Kako prebiti se skozi ostro zimo
na daljni, dobri breg pomladnih dni?*

*O, kruta zima! Zdaj z gora v dolino
bežeč umika se celo divjad.*

*V pepel ugasli žalostni strmimo ...
In daleč ... daleč je pomlad.*

(Novembrska balada)

Florijan Laimiš

Dimenzije poljskega poletja

Potem ko je konec septembra letos član politbiroja in sekretar centralnega komiteja Poljske združene delavske partije Stefan Olszowski pozval delovne ljudi, naj kar največ storijo, da bi v državi čimprej ublažili veliko materialno škodo, ki je nastala zaradi silovitega vala stavk in napačne ekonomske politike, se je na Poljskem začel proces notranje konsolidacije.

Dva letošnja poletna meseca bosta iz več razlogov zanesljivo postala mejnik v oblikovanju sodobnega poljskega delavskega razreda, spomin nanju pa preizkusni kamen trdnosti dogovora med poljsko partijo in stavkovnimi odbori oziroma »komitejem za obrambo delavcev«. Široke stavke poljskih delavcev so se začele julija letos; do 30. avgusta, ko je bil dosežen sporazum med vladno komisijo in medtovarniški stavkovnimi odbori, pa so zajele več kakor milijon delavcev, ki jih je podpirala večina poljskega delavskega razreda.

Trezna presoja je narekovala spoznanje, da sklenitev sporazuma in prenehanje stavk nista pomenila že tudi rešitve in razpleta družbenoekonomske in politične krize na Poljskem. Do življenja, kakršno je bilo načrtano med večtedenskimi pogajanjmi, bo še precej — tudi hudih — pretresov in preizkušenj na obeh straneh, o čemer med drugim pričajo nekatere dodatne kadrovske spremembe v uradni Poljski in tudi občasne stavke v posameznih podjetjih. Konec avgusta sklenjeni sporazumi so omogočili pomiritev stavkovnega vala, naloge v zvezi z odpravljanjem vzrokov krize pa terjajo veliko dela, preden bo položaj v celoti obvladan. Na Poljskem priznavajo, da so ustvarjeni šele najnujnejši politični pogoji, ki naj bi omogočili dejanske spremembe v raznih plasteh življenja države, nakar bi bilo mogoče načrtno odpravljati nakopičene probleme in protislovja, s katerimi se poljska družba tokrat ni prvič spopadla, temveč je njihovo ostrino čutila že nekajkrat v povojni zgodovini.

Sredi sedemdesetih let se je splošni politični položaj na Poljskem bistveno spremenil, to pa zaradi vrste dejavnikov. Med drugim velja poudariti, da je v očeh mnogih Poljakov zaključni dokument helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi leta 1975. zmanjšal nevarnost sovjetske intervencije na Poljskem, podobne posegu v češkoslovaške dogodke leta 1968. Po mnenju nekaterih analitikov poljskega političnega razvoja, je treba upoštevati še dejstvo, da je povojna poljska generacija vstopila v obdobje aktivnega razmišljanja o politiki. Vrenje med poljsko

mladino je postalo očitno prvič leta 1968. med študentovskimi nemiri, v katerih je sodelovalo veliko ljudi — predvsem v Varšavi in še nekaterih univerzitetnih mestih.

Odpor se je krepil tudi zaradi napak, ki jih je storil režim pod vodstvom Edwarda Gierka. Tedaj je Poljska združena delavska partija opustila svoje zmerno stališče, značilno za obdobje po odhodu Vladislava Gomulke z vodilnih položajev in začela večati ideološki pritisk, med drugim tudi na katoliško cerkev. Leta 1975. so objavili amandmaje k poljski ustavi, te pa je opozicija ocenila kot kršitev molčečega dogovora med seboj in vlado. Vrstili so se številni uradni protesti, pri čemer se je duhovščina s kardinalom Wišinskim na čelu solidarizirala z opozicijo. Kmalu nato so modificirali najbolj sporne ustavne amandmaje, opozicija pa je v tem videla svoj uspeh in sama začela povečevati pritisk na strukturo oblasti na Poljskem.

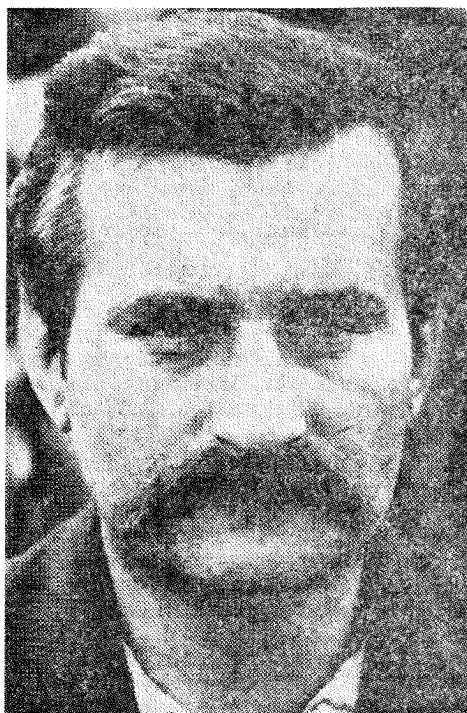
V takšnih razmerah ni bilo treba dolgo čakati na prve odkrite spore. Po junjskih demonstracijah v Ursusu in Radomu je opozicija že začela govoriti o delavcih kot o »borcih za resnično socialistično demokracijo«, nakar so 27. septembra 1976. leta ustanovili Komite za obrambo delavcev. Kakšno usmeritev komiteja je bilo pričakovati, je bilo razvidno že iz njegove sestave. Vanj so bili vključeni predvojni poljski socialni demokrati, nekateri člani odporniškega gibanja iz časov druge svetovne vojne in — teh je bilo največ — voditelji študentovskega gibanja iz leta 1968.

Trenje se je nenehno krepilo. Na predkongresnih zborovanjih, ki so jih organizirali pred 8. kongresom Poljske združene delavske partije — kongres je bil februarja letos — so ostro kritizirali vodstvo in razmere v državi, bilo pa je že slišati tudi vse več zahtev za uvedbo družbenoekonomskih reform. Vse več govornikov je načenjal vprašanje delovanja partije na zdaj doseženi stopnji razvoja, vrstile pa so se tudi zahteve v zvezi z dopolnjevanjem poljskega družbenopolitičnega sistema. Na samem 8. kongresu so se posamezni govorniki zavzemali za uvajanje delavskega samoupravljanja v poljskem gospodarstvu. Ob tem so se vrstile kritike na račun uprave zaradi podcenjevanja delavskega samoupravljanja, blokiranja njegovega nadaljnjega razvoja v poljskih razmerah ter omejevanja vloge delavcev.

O vseh teh vprašanjih in o zahtevah glede sprememb v organizacijski strukturi države so bile na vrsti zelo ostre razprave v posameznih komisijah 8. kongresa. Odkrito so poudarjali, da je položaj v poljskem gospodarstvu in v državi precej težji, kakor pa ga je prikazoval referat Edwarda Gierka. Čutiti je bilo svarilo: za odpravo nakopičenih gospodarskih in družbenih problemov ne bodo dovolj nikakršni »popravki« temveč dolgoročne reforme.

Kongres je moral prevzeti precej odgovornosti za eksplozijo nezadovoljstva, ki je poleti zajelo Poljsko. Slišal je veliko kritik na račun dokaj kritičnega položaja v državi, vendar se ni odločil za globljo in vsestransko analizo družbenih vzrokov položaja. Še manj se je posvetil načrtovanju neposrednih nalog za rešitev nakopičenih gospodarskih ter vseh drugih bremen poljske stvarnosti. Referat in drugi dokumenti kongresa so se omejili zgolj na ugotovitve, da so potrebne družbene spremembe, vendar samo v obliki že omenjenih in vsekakor nezadostnih »popravkov« in »dopolnjevanja« tedaj veljavnega sistema in upravljanja. Kongres še ni razmišljal o radikalnejših reformah zastarelega centralistično-etatističnega sistema na Poljskem. Vodstvo je bilo prepričano, da je na pravi poti, ta pot pa je bila vztrajno iskanje rešitve iz nastalih težav z najrazličnejšim prilaganjem in samo postopno decentralizacijo. Videti je bilo, kot da se boji neposrednega spopada z bistvenimi postavkami poljskega etatističnega modela družbene ureditve.

V začetku letošnjega poletja je bil le malokomu znan. Lech Walesa (37) je bil delavec v Leninovi ladjedelnici v Gdan-sku, v osemnajstih dneh stavke pa je iz elektromonterja prerastel v skorajda zgodovinsko osebnost. Ko je bilo stavke konec, je takoj obiskal poljskega kardinala Wyszyńskiego

Povsem nerealna je bila tudi ocena partijskega vodstva o tem, do kam bo šel poljski delavski razred — sam, ali pa pod vodstvom stavkovnih odborov oziroma »komitejev za obrambo delavcev« — v svojih zahtevah glede sprememb na Poljskem. Edward Gierek je bil prisiljen o tem odkrito govoriti 24. avgusta letos na plenumu centralnega komiteja Poljske združene delavske partije, ko so — komaj šest mesecev po 8. kongresu partije — zamenjali več najvišjih poljskih voditeljev. Odšli so štirje člani in dva kandidata za člana politbiroja poljske partije. Odšel je tudi član politbiroja in komaj dobro ustoličeni predsednik vlade Edward Babiuch, eden najožjih sodelavcev prvega sekretarja Edwarda Gierka.

Na plenumu je Edward Gierek napovedal, da bo vlada »v kar najkrajšem času« predložila popolni in detajlni program, v katerem bodo zajete tudi najpomembnejše reforme v sistemu gospodarjenja. V dneh, ko se je kriza zaradi vala stavk bližala vrhuncu, to je okoli 27. avgusta, je partijsko glasilo Tribuna Ludu zapisalo, da se partijsko vodstvo zaveda »načeti, razrahljanih vezi med partijo in delavskim razredom«. To je bilo že priznanje, ki je napovedovalo neuspeh dotedanje politike.

Pogajanja s stavkajočimi so bila težavna. Vlada in partija sta spoznali nestrpnost in nepopustljivost nezadovoljnih delavcev, ki so imeli podporo povsod po državi ter bili prisiljeni pristati na vse najpomembnejše zahteve, zajete v 21 točkah medtovarniškega stavkovnega odbora v Gdansku. Čeprav so bili ekonomski razlogi neposredni povod za poljsko stavko, so se med pogajanja pojavljale predvsem politične zahteve in postale kamen spodtike pri iskanju dokončnega sporazuma. Znano je, da so bile to predvsem zahteve glede možnosti za ustanovitev tako imenovanih svobodnih sindikatov, ki — v tem je bistvo zahteve — ne bi bili pod

kontrola partije, zahteve glede pravice do stavke in do drugačne svobode tiska in govora, kot jo imajo na Poljskem. Zahtevali so tudi, da morajo biti sredstva za množično obveščanje na voljo predstavnikom vseh političnih usmeritev ipd.

Vlada je med pogajanjem pokazala veliko volje za sprejem gospodarskih in socialnih zahtev, manj navdušenja pa je bilo čutiti, ko je beseda tekla o političnih zahtevah. Glede izpolnjevanja gospodarskih zahtev stavekajočih je vlada celo prekoračila trenutne realne možnosti države, samo da bi dokazala svojo dobro voljo za izboljšanje položaja širokih delovnih množic. Kot izhod iz slepe ulice so našli formulo, da bodo na Poljskem ustanovili »neodvisne samoupravne sindikate«, ki priznavajo vodilno vlogo Poljske združene delavske partije in spoštujejo obstoječo socialistično ureditev na Poljskem. Posebna komisija je izdelala načrt zakona o sindikatih, nakar je Poljska dobila dve sindikalni organizaciji. Dosedanja nadaljuje delo — vsaj v višjih forumih, kajti njena baza je med stavko praktično razpadla — stavekovni odbori pa so oblikovali novo sindikalno organizacijo.

»Danes je treba bolj kot kdajkoli prej doumeti na čem temeljijo stremeljenja delavskega razreda in na čem dejansko sloni njegova vodilna vloga v življenju nekega naroda. Kdor tega ne razume, ne razume ničesar; ne razume, kje so viri moči partije ter vsega, kar to moč krepi in slabi, ne razume povezave med partijo in delavskim razredom, povezanosti njene politike z občutki delovnih ljudi«, je dejal Stefan Olszowski, ko je odgovarjal notranjim in zunanjim kritikom, ki so v sedanjih razmerah na Poljskem videli samo posledice »popustljivost, popustljive politike in slabosti poljske partije.

Govor Olszowskega je pritegnil veliko pozornost, vendar ne le zaradi tega, ker je bil to prvi govor politika, ki so ga na 8. kongresu Poljske združene delavske partije februarja letos odslovili iz politbiroja in mu dali neko veleposlaniško mesto (DR Nemčija). Na 4. plenumu so Olszowskega znova sprejeli v najvišje partijsko vodstvo in ga priznali kot enega tistih, ki so še pravočasno opozarjali na napake v poljski družbeni in gospodarski politiki. »V vsej državi,« je dejal Olszowski, »smo doživeli hud pretres, ki ga je povzročila akcija delavskega razreda, njegov protest zaradi podcenjevanja družbenih potreb pri vodenju gospodarskega življenja ter zaradi stališč tedanjih disponentov načrtovanja in vodenja poljskega gospodarstva.«

V skladu s svojim položajem in funkcijo je Olszowski analiziral vzroke množičnega nezadovoljstva in dejal, da ima kriza, katere posledice bo poljsko ljudstvo še dolgo čutilo, svoje vire v opuščanju primarnih družbenih ciljev in arogantnem načinu dela prejšnjega vladnega vodstva, ki se ni oziralo na družbene posledice čistega voluntarizma. Propagiranje uspehov, kar je bilo v bistvu ponarejanje stvarnosti, je rodilo nezaupanje v realnost programov in izjav odgovornih ljudi. Posledica tega je bila dezintegracija družbene zavesti, ki so jo dodatno izpodkopavala še nasprotja skupinskih interesov ter področnih panog. Družbena kritika ni vplivala na vlado, temveč je še kar vztrajno izvajala inflacijsko politiko kot nekakšno gibalno silo, kar vse je vodilo v občutno naraščanje življenjskih stroškov.

Analiza položaja je pokazala, da so člani centralnega komiteja na začetku 6. plenuma doumeli resnost položaja ter izvedli zamenjavo na položaju prvega sekretarja Poljske združene delavske partije in soglasno izvolili Stanislawo Kanio. Olszowski pravi, da je ta ukrep terjala nujnost, da partija dobi učinkovito vodstvo in da se nato sama mobilizira v boju za politično reševanje krize. Opozoril je še, da je treba spoštovati duha in črko baltičskih sporazumov. »Vendar«, je dejal Olszowski, »vsak, ki bo poskušal pomirjeno poljsko politično krizo izkoristiti za protisocialistične, s tem pa že tudi za protiljudske cilje, bo naletel na najodločnejši odpor.«

Na varšavskih ulicah so poročila o zamenjavi prvega sekretarja Poljske združene delavske partije Edwarda Giereka s Stanislavom Kanio komentirali kot »senzacijo z zakasnitvijo«. Novi partijski sekretar je takoj opozoril, da so v zmoti vsi tisti, ki računajo, da bo Poljska opustila socialistično razvojno pot

Neposredne naloge poljskega ljudstva terjajo večje napore za nadoknadenje velike materialne škode, ki je nastala zaradi stavk in napačne ekonomske politike. Storilnost dela v poljski industriji je močno padla, načrt proizvodnje izkazuje primanjkljaj v višini 20 milijard zlotov, v stanovanjski graditvi pa so v osmih mesecih leta 1980. izpolnili samo 36,1 % plana. Zmanjševanje proizvodnje je resno ogrozilo redno preskrbo notranjega tržišča, zato je osrednja naloga celotne družbene skupnosti vzpostaviti normalni ritem dela ter spremeniti strukturo proizvodnje v korist boljše založenosti tržišča.

Neizogibna je gospodarska reforma, ki bo temeljila na krepitvi samostojnosti gospodarskih organizacij, na večjem vplivu kolektivov in delavskega samoupravljanja na delo podjetij in na obnovitvi dejanske funkcije načrtovanja v gospodarstvu. Smeri poljske gospodarske reforme bodo odražale tudi nove razmere, stremljenja tistih sil na Poljskem, ki želijo pomagati gospodarskemu napredku.

Oglasil se je tudi član politbiroja in podpredsednik vlade Mieczyslaw Jagielski in izrazil iskreno zaskrbljenost zaradi razmer v državi in neodgovornega ponašanja enega dela delovnih kolektivov. Kot glavni predstavnik vlade na avgustovskih pogajanjih s stavkajočimi delavci v Gdansk se je Jagielski čutil poklicanega, da spomni na obveznosti, ki izhajajo iz podpisanih sporazumov. Dejal je, da je veličina družbenega dogovora iz Gdanska v tem, da sta razum in občutek odgovornosti za »rodni dom« potisnila ob stran ogorčenje, nezaupanje in vznemirjenost ter postavila na vzvišeno mesto občutek za dejanske rezultate šestintridesetletnega težkega dela, za sadove, ki jih Poljaki in Poljska ne smejo razvrednotiti.

Morda je najnovejši razplet dogodkov poglobil razočaranje v krogih, ki so na tihem pričakovali zaostritev do skrajnih meja, do razpoloženja, ki bi ga bilo zelo težko analizirati. Tako pa je ob registraciji novih poljskih sindikatov Solidarnost

najvišje partijsko vodstvo opozorilo, da je registracija sindikatov zmaga zdravega razuma in da je z njo razbremenjen napet položaj v državi. To pa je bilo mogoče le zaradi tega, je poudarjeno v sporočilu politbiroja poljske partije, ker oblasti vztrajajo pri doslednem stališču in ker so vsakokrat pripravljene sklenjene sporazume tudi uresničiti.

Nerazumno bi bilo tudi pričakovati, da se bodo poglela ugibanja o tem, kaj je partijski sekretar Stanisław Kania dosegel v Moskvi in kakšne so značilnosti sedanjih poljskih dogodkov ter razmer, ki so zavladaale na primer, na Češkoslovaškem v obdobju Aleksandra Dubčeka. Stanisław Kania in politbiro se nista pogreznila v molk, kajti v politiki je molk le redkokdaj zlato in bi — v poljskem primeru pa vsekakor — samo poglobil krizo. Dejstvo je, da je za vselej mimo obdobje dolgozveznih govorov s številnimi obljubami, z načrti za nadaljnji razvoj in pozivi za povečanje storilnosti dela. Stanisław Kania se zaveda, da poljsko ljudstvo ne pričakuje od njega receptov za prihodnost, receptov, ki naj prinesejo »lepši jutrišnji dan«, temveč dokaze, da bodo res prišle do ustvarjalnega izraza ideje, ki so nastale med socialnimi boji v minulih mesecih. Samoupravni sindikati — registrirani kot Solidarnost — naj zdaj z delom dokažejo, kako se bo razvijala »poljska obnova«.

Precej ugibanja je bilo okrog razpleta razgovorov partijskega sekretarja Kanie v Moskvi z Leonidom Brežnjevom in drugimi sovjetskimi voditelji. Nekateri krogi so pričakovali »ponovitev Prage« oziroma posledic tedanjega razgovora Aleksandra Dubčeka s sovjetskimi voditelji, katerim je pojasnjeval »pretirano elastično češkoslovaško notranjo politiko«. Zaključek sestanka v Moskvi je bil tedaj napad vzhodnoevropskih držav na liberalizacijo na Češkoslovaškem kot na dejanje kontrarevolucionarnih sil.

Spekulacije v zvezi s poljskim novembrom je prekinilo sporočilo politbiroja z izjavo, da je z registracijo sindikatov Solidarnost končana šele prva etapa »oblikovanja in določanja njihovega mesta v družbeni zgradbi Poljske«. Naslednja etapa bo vključevanje Solidarnosti v konstruktivno, ne pa deklarativno reševanje poljskih žgočih problemov. Politbiro je dejal, da so oblasti dolžne z vsemi ukrepi prispevati za reševanje države iz nezavidnega gospodarskega položaja in da je treba v tej zvezi poslušati pobude, ki jih bodo dajale organizacije Solidarnosti in celotno poljsko sindikalno gibanje. Dejavnost vseh faktorjev na Poljskem se mora usmeriti v stabilizacijo gospodarstva in izboljšanje proizvodnih rezultatov, kajti samo tako bo mogoče, po mnenju poljskega politbiroja, bistveno izboljšati življenjske razmere na Poljskem.

Morda bo napovedani IX. kongres poljske partije odpravil še eno nepotrebno značilnost političnega dogajanja v tej državi. Spremembe v poljskem partijskem vrhu so vsakokrat, ko so obračunavali z neko krizo, spremljali ogorčeni napadi na politiko, ki so jo zagovarjali in izvajali odstavljeni voditelji. Tako je bilo, ko so obračunavali s stalinističnim načrtovanjem in ga ocenili kot »eno samo velikansko razsipanje«, podobno pa je bilo tudi v teh mesecih. Ko so Štefana Olszowskega znova sprejeli v politbiro, že je v prvem govoru neusmiljeno napadel Gierekovo ekonomsko politiko. Napad je bil bolj podoben nastopu tožilca pred vrhovnim sodiščem, kakor pa politični analizi nekega neuspelega gospodarjenja in vodenja partijske politike.

Poljski delavci so dokazali, da imajo polna ušesa političnih deklaracij in kritičnih analiz ekonomske politike, ki jim niso prinesle bistvenih izboljšav. Trdijo, da so pripravljene zasukati rokave in s tem potrditi tisto, kar novo vodstvo pričakuje od njih. Čez čas bodo skupaj pregledali doseženo ali pa skupaj poiskali tistega, ki s političnim peskom kvari pogonske sile poljske družbe.

Slavko Rupel

Monografija Ivana Jana o Kokrškem odredu

Pred nami so tri knjige o Kokrškem odredu; knjige, ki obsegajo skupaj več kot 1650 strani. To je zdaj na zunanji vidni rezultat ogromnega dela, ki ga je opravil Ivan Jan, avtor monografije, posvečene veliki gorenjski partizanski enoti, med vojno znani kot Kokrški odred. Tri knjige, ki so v založništvu Partizanske knjige izšle v znani zbirki Knjižnica NOV in POS, zbirki zgodovinskih orisov bojnih poti slovenskih brigad in odredov ter tematskih monografij iz zgodovine narodnoosvobodilne vojne in revolucije — izdaje organizira poseben uredniški odbor pri Zvezi združenj borcev NOV Slovenije — so gotovo najobsežnejša monografija o kaki slovenski partizanski enoti. Gre resnično za veliko delo, ki spričo dvakrat ustanovljenega Kokrškega odreda, spričo razsežnosti teritorija, na katerem je odred deloval, in spričo razdrobljenosti enot, ki so sestavljale odred in pogosto bolj ali manj samostojno operirale, najbrž ni bilo lahko. Avtorju je uspelo napisati monografijo o narodnoosvobodilnem boju pod Karavankami in osvetliti delovanje dela gorenjskih partizanov na levi strani Save v vseh usodnih letih, od začetka okupacije do osvoboditve v maju 1945 in še naslednji mesec, ko so enote Kokrškega odreda morale zapustiti osvobojeno Koroško. Kaj vse se je v štirih vojnih letih zgodilo na tem sicer najbolj velikem ozemlju, imamo opisano, osvetljeno in razloženo v knjigah, ki na jasen in razumljiv način, pa vendar skoraj vseskozi dokumentirano, pripovedujejo današnjemu človeku. Če samo pomislimo na vse to, se zavemo pomena te edicije. Če pa knjige поблиže spoznamo, če se zamislimo nad preteklostjo, nad obilico dogajanj, številom prikazanih oseb, potem se šele prav zavemo, kako veliko delo je bilo opravljeno z monogra-

fijo, ki prikazuje osvobodilni boj na delu Gorenjske in slovenske partizane, organizirane v bojni enoti Kokrškega odreda.

Kokrški odred, prvič ustanovljen 1942, se je kot teritorialna enota med Karavankami in Savo razlikoval od brigad. Iz tega izhajajo tudi mnoge posebnosti. Kokrški odred se je bojeval na posebno občutljivem delu naše domovine. V drugem obdobju osvobodilnega boja so bile enote tega odreda zveza med enotami 9. korpusa na Primorskem, med koroškimi partizani na severu in med enotami 4. operativne cone na Štajerskem. Teren je bil zelo občutljiv, tudi zaradi meje z Avstrijo. Čez mejo so tekale pomembne železniške in cestne komunikacije. Zato okupator tega ozemlja za nobeno ceno ni hotel spustiti izpod nadzorstva. In zato so bile okupatorjeve postojanke tod zelo močne in goste. Gibanje odreda je bilo zaradi planin in strmih gora težavno in Kokrški odred štejemo med izrazito planinske enote. Kokrški odred je z učinkovitimi akcijami pomagal preprečevati nemške raznorovalne načrte. V usodnem letu 1942, ko je okupator najhuje preganjal partizane, je vezal nase več tisoč okupatorjevih policistov in vojakov, kar se je nadaljevalo prav do konca vojne. Kokrški odred je otel nemški mobilizaciji več kot 2000 mož in fantov, od katerih je bila večina prepeljanih prek Save v enote 9. korpusa na Primorsko, nekaj pa tudi na Štajersko in Koroško. In prav tja so šli iz Kokrškega odreda prvi organizatorji oboroženega upora. Seveda je Kokrški odred, zlasti v prvem obdobju svojega obstoja, doživljal tudi težke udarce. To pa ne velja toliko za drugo obdobje, saj je odred v letih 1944 in 1945 kljub silovitim hajkam izgubljal le posamezne borce. Sovražniku ni uspelo, da bi razbijal cele

čete in bataljone, kot se je to nekajkrat zgodilo v letu 1942. Odred je vzpostavil najrazličnejše službe in delavnice, lastne tehnike, bolnišnice in bil v tem pogledu gotovo ena najbolj izpopolnjenih in urejenih partizanskih enot na Slovenskem. Posebnost tega odreda je bila tudi samostojnost bataljonov, vendar pa je bilo delovanje štaba, ki je bil po sili razmer dostikrat oddaljen tudi po 15 km, čutiti na drug način. Štab je skrbel za dobro povezavo enot in za nemoteno delovanje vseh služb. Do konca vojne je vztrajal odred na svojem teritoriju, čeprav je med vojno utrpel veliko žrtev. Dal pa je tudi svoje heroje.

O vsem tem podrobno pripoveduje Ivan Jan v vseh treh svojih knjigah, posvečenih Kokrškemu odredu. Ze podnaslov dela Narodnoosvobodilni boj pod Karavankami nam pojasni — še bolj pa seveda prebiranje knjige — da pri tej monografiji o gorenjskem partizanskem odredu ne gre zgolj za prikaz vojaških operacij na levem bregu Save, niti za pripoved nekdanjih borcev in s tem za spominski zapis. Tudi ne gre zgolj za prikaz političnih razmer in delovanja, ki je bilo sicer tudi potrebno in sestavni del osvobodilnega boja. Avtor je svoje delo imenoval kroniko. In kot kronika nam delo, posvečeno Kokrškemu odredu, pripoveduje o vsem, kar je bilo kakorkoli povezano z delovanjem partizanov v okviru te bojne enote narodnoosvobodilnega boja. Na začetku nam daje oris ozemlja, na katerem je deloval odred in prikaže ljudi, ki so tod živeli. Prikaže nam razmere v stari Jugoslaviji, delavsko-kmečka gibanja in vzroke, ki so tudi privedli do socialne revolucije. Nato nam avtor prikaže razmere ob zlomu stare Jugoslavije, začetek okupacije, oboroženo vstajo, nastajanje partizanskih enot in začetek oboroženega osvobodilnega boja. Prikaže nam usodno leto 1942, pa reorganizacije, drugo ustanovitev Kokrškega odreda, zmagovite spopade, pohode in tako naprej, do konca vojne, ko so prav borci Kokrškega odreda kot prvi jugoslovanski partizani prišli v Celovec.

Ob upoštevanju vsega tega zgodovinskega dogajanja je avtor snov razdelil na devet bolj ali manj obsežnih delov, te pa na poglavja in podpoglavja. Prvi del obravnava politične in vojaške razmere do junija 1942, drugi del zajema čas do začetka leta 1943 in naslednje obdobje od začetka 1943 do avgusta 1944, ko prvega Kokrškega odreda ni bilo več, drugi pa še ni bil ustanovljen. Če-

trti del govori o obnovljenem odredu v času od avgusta do jeseni 1944. Naslednje obdobje zajema čas do novega leta 1945, temu sledi čas do osvoboditve. S tem knjiga še ni zaključena in avtor je dodatno snov strnil še v tri dele. Sedmi del govori o organiziranosti Kokrškega odreda, naslednji o osvoboditvi jetnikov v Begunjah, zadnji pa opisuje pohod na Koroško ob koncu vojne.

Ze sam pregled snovi in obsežnost treh knjig nam pokažeta, kako temeljito se je Ivan Jan lotil svoje naloge. Enega največjih problemov je predstavljalo zbiranje gradiva, številnih ustnih in redkejših pisanih virov. Kako široko je avtor zajel zbiranje gradiva izkazujejo opombe k vsaki knjigi. Vse gradivo je bilo treba preveriti, pri čemer si je avtor pomagal s pisanimi viri in tudi s svojim dnevnikom, sicer pa je bil tudi sam nekaj časa borec Kokrškega odreda. Zlasti za prvo obdobje si je ob pomankanju domačega gradiva pomagal tudi z nemškimi viri. Najbrž pa ni bilo nič manj lahko obdelovanje gradiva in lahko mu verjamemo, če je v predgovoru napisal, da je bilo v delo vloženega ogromno truda in da je kronika nastajala tako dolgo, da je že skupaj z drugimi vred izgubljal moči. In vendar je vztrajal, kajti sicer ne bi prišlo do objave knjig, ki so zdaj pred nami. Več kot 1650 strani teksta, 446 fotografij in 37 skic dokazuje ogromno opravljeno delo. Morda je prišlo tudi do napak, pravi avtor, toda nobena beseda ni bila napisana zlonamerno. Vse je bilo zapisano tako, da si bodo zanamci mogli ustvariti podobo boja, ki je bil trd in je terjal številne žrtve.

Monografija o Kokrškem odredu ni zgodovina, temveč je kronika z opisi bojev, spopadov, pohodov, hajk, političnega delovanja, s prikazom porazov, smrti, pa tudi velikih uspehov in zmag. Za košček slovenske zemlje pod Karavankami. Kot tako bo to delo temeljni vir za vsako kasnejšo zgodovinsko obdelavo, ne samo ozemlja, kjer je deloval Kokrški odred, temveč sploh Gorenjske in zahodne Slovenije. Predstavlja namreč ohranitev vsega številnega drobnega in neprecenljivega gradiva z vsemi podrobnostmi in posebnostmi osvobodilnega boja. Je pa tudi zanimivo in privlačno branje, ki se na marsikateri strani bere kot napet roman. Obenem je knjiga spomin na veliki čas boja za svobodo, spomin na velike žrtve, je eno najpomembnejših del o slovenskih partizanskih enotah.

Janez Čuček: Sramota umira počasi

O delovanju slovenske politične emigracije po drugi svetovni vojni ve slovenska javnost zelo malo ali skoraj nič. Največ in najbolj sistematično jo je preučeval novinar Janez Čuček, ki je pred leti v ljubljanskem Dnevniku in mariborskem Večeru objavljaval vrsto člankov z naslovom Sence preteklosti. Svoja spoznanja je pozneje še dopolnil in zaokrožil v knjigi Sramota umira počasi (Založba Obzorja, Maribor 1979).

Kdo sestavlja slovensko politično emigracijo? Kaj so njeni smotri in cilji? Kako deluje, kje, kdo jo podpira? Kako je nastala? To so poglavitna vprašanja, ki si jih je zastavil Čuček in na katera je poskušal odgovoriti z dokaj temeljitim analiziranjem podatkov, ki jih je zbral doma ter z neposrednim stikom z emigranti, raztepenimi večinoma po Severni in Južni Ameriki ter Evropi.

Lahko bi rekli, da je knjiga sestavljena iz treh pripovednih ravnin: iz osebnega opazanja in spoznavanja (pri čemer avtor ne poskuša biti sodnik), pripovedi emigrantov samih (v obliki pogovora z njimi, kar prav gotovo spada med najzanimivejše dele te zanimive knjige, ali navajanja sestavkov iz emigrantskega časopisja) in izjav uglednih slovenskih političnih ljudi o slovenski politični emigraciji.

Janez Čuček zasleduje pot slovenskih političnih emigrantov od njihovega delovanja doma do bega prek Karavank v Avstrijo, Italijo in pozneje vedno dlje od izdane domovine do njihovega novega doma (največ v Argentino in ZDA), ki pa ga nekateri nikakor ne morejo ali pa nočejo sprejeti za svojega in še vedno mislijo na vrnitev v Slovenijo. Mnogi so to tudi že naredili; čeprav so prišli na stari dom le za kratek čas, so se vračali z drugačnimi spoznanji in pogledi na našo družbo in življenje, kot pa jim jo je prikazovala številna (vendar ne po nakladi) emigrantska literatura; nekateri se niti niso več hoteli vrniti.

Sramota umira počasi, pri nekaterih ne bo nikoli umrla. Pri večini tistih, ki se nimajo česa sramovati (razen tega, da so naselili sovražni in klerikalni propagandi, rok pa si niso umazali z zločini), sta čas in novo okolje že naredila svoje. Stik s predvojnimi ekonomskimi emigranti (zlasti v Argentini) ter skrajno pretirano slabo pisanje o Jugo-

slaviji (ki mu nekateri pisci niti sami ne verjamejo, toda to je njihov kruh!), redčita vrste najrazličnejših emigrantskih združb. Pri tem ima zelo pomembno vlogo druga generacija emigrantov, ki je, razen nekaterih redkih izjem, sprejela novo okolje za svojo domovino in živi neobremenjena s protikomunističnimi (beri protijugoslovanskimi) predsodki svojih staršev. Se več. Slovenija jih je začela zanimati zaradi vse večjega ugleda Jugoslavije v svetu (žal pa, kot ugotavlja avtor, tega ne znamo izkoristiti, saj na nekaterih naših veleposlaništvih ni mogoče dobiti niti najosnovnejšega propagandnega gradiva, kaj šele jugoslovanske knjige in plošče); in pa tudi zaradi mode, ki je zajela Zahod, da skušajo mladi ugotoviti, od kod prihajajo njihovi predniki. Ob razdvojenosti teh mladih ljudi med lastnim prepričanjem in prepričanjem njihovih staršev, ki ga morajo vsaj tolerirati, če ga že ne morejo zagovarjati, se kaže Janez Čuček v dobri pisateljski luči.

Svet se spreminja, ljudje umirajo in z njimi umira tudi sramota, čeprav počasi. Nekateri najbolj zagrizeni emigranti sicer še vedno »potujejo v svoji domišljiji brez meja«, kakor potujejo »že dolgo, tri desetletja in več« in kakor da ima ta pot »samo začetek, pokopan nekje daleč v spominih«. Sramota potuje z njimi in z njimi tudi umira.

Veliko vprašanj si je postavil avtor pred pisanjem knjige o slovenski politični emigraciji. Med drugim se sprašuje, ali so ti ljudje res le velike in tragične žrtve neke neusmiljene usode, kot trdijo sami, ne pa žrtve svojih zablod, zmot in zločinov, saj znani emigrant Rudolf Jurčec celo na smrtni postelji trdi (z vsem gnevom, ki ga čuti do Jugoslavije): »Nemci so nas izdali, Italijani so nas izdali, Angleži in Amerikanci so nas izdali, toda oni bodo kljub temu prišli v Ljubljano in pregnali to sodrgo.« Toda na vprašanje, kdo je koga izdal, sta že odgovorila zgodovina in življenje samo.

Janez Čuček je s svojim izurjenim novinarskim peresom dal slovenskemu bralcu, pa ne samo tistemu znotraj meja Slovenije, zanimivo, predvsem pa poučno branje, iz katerega bi se lahko, seveda, če bi to želeli, marsikaj naučili tudi »izdani« slovenski politični emigranti.

V oceno smo prejeli

Vlado STRUGAR: *Jugoslavija 1941—1945*. Prevedel in uredil Zdravko Klanjšček. Opremil Janez Suhadolc. V nakladi 5000 izvodov izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1980.

Stanko PETELIN: *Vojkova brigada*. Opremila Nadja Furlan. V nakladi 2500 izvodov izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1980.

Rado ZAKONJŠEK: *Štajerska 1941—1945*. Opremila Nadja Furlan. V nakladi 3000 izvodov izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1980.

Noel FAVRELIER: *Upornik*. Prevedel Vital Klabus. Opremil Pavle Učakar. V nakladi 2000 izvodov izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1980.